

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

“Magistr Hazırlıq Mərkəzi”

Əlyazması hüququnda

Şərifov Şamxal Şamil oğlu

Mövzu: “Nəqliyyatda nizamnamə kapitalının formalaşmasının
uçotunun təkmilləşdirilməsi”

Magistr dissertasiyası

İstiqamətin şifri və adı

İİM - 010000 “İqtisadiyyat”

İxtisasın şifri və adı

İİM – 060402 “Mühasibat uçotu və audit”

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Ə.A.Sadıqov

Magistr proqramının rəhbəri:

prof. Ə.İ.Daşdəmirov

“Mühasibat uçotu kafedrasının müdiri:

prof: S.M.Səbzəliyev

Bakı – 2016

M ü n d ə r i c a t

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. Bazar münasibətləri şəraitində nəqliyyat müəssisəsinin kapital və ehtiyatlarının uçotunun təşkili məsələləri.....	10
1.1. Nəqliyyat müəssisəsinin kapital və ehtiyatlarının mənbələri, onların məzmunu və əhəmiyyəti.....	10
1.2. Müəssisədə kapital və ehtiyatların mənbələrinin yaradılması və istifadəsinin uçotu qarşısında duran vəzifələr.....	17
1.3. Müəssisədə yaradılan kapitalların və ehtiyatların mənbələri.....	22
1.4. Məqsədli maliyyələşmələrin və daxil olmaların uçotunun təşkili.....	25
II FƏSİL. Nəqliyyat müəssisələrinin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsi məsələləri..	31
2.1. Nəqliyyat müəssisəsində nizamnamə kapitalının formalaşması qaydası və onun uçotunun təşkili.....	31
2.2. Nizamnamə kapitalının sintetik və analitik uçotu və onun təkmilləşdirilməsi.....	34
2.3. Müəssisədə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunun təşkili məsələləri.	38
2.4. Nəqliyyatda daşınmadan əldə edilən gəlirlərin və iqtisadi həvəsləndirmə fondlarının əmələ gəlməsinin uçotu.....	46
III FƏSİL. Müasir iqtisadi şəraitdə nəqliyyat müəssisəsinin özəlləşdirilməsi əməliyyatlarının uçotunun təşkili.....	53
3.1. Özəlləşdirmənin ümumi vəziyyəti və nizamnamə kapitalının yaradılması prosesi.....	53
3.2. Açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərində səhmlərə görə hesablaşmaların və özəlləşdirilmiş müəssisələr üzrə alıcıların məsrəflərinin uçotu.....	63
3.3. İcarə edilmiş müəssisələrin özəlləşdirilməsinin mühasibat uçotunun xüsusiyyətləri.....	69

3.4. Özəlləşdirmə nəticəsində yeni yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərinin	
fəaliyyətinin uçotda əks etdirilməsi.....	73
Nəticə və təkliflər.....	75
İstifadə olunan ədəbiyyatların siyahısı.....	78

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Bazar münasibətlərinin inkişafı, xarici iqtisadi əlaqələrin liberallaşması, beynəlxalq iqtisadi sistemə integrasiya ölkədə rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasını zərurətə çevirir. Müasir dövrün reallığına çevrilən qloballaşma fonunda cəlbəkar xarici investisiyalardan istifadə milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm şərti sayılır. İlkən səbəbi daxili imkanların məhdudluğu olan xarici investisiya qoyuluşları ölkədə xüsusi mühit formalaşdırır. İnkişafa yönümlü bu mühitdə ziddiyyətlər kəskinləşmələrə meyillidir və onların tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarici ölkələrdə iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi xarici kapital və texniki investisiyalar əsasında böyük miqdarda birgə müəssisələrin yaradılması respublikamızda mövcud olan uçotun bilavasitə sərbəst bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq qurulmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına keçməsi ilə əlaqədar respublikada müxtəlif mülkiyyət formaları müəssisə və təşkilatların sayı artmış və onlara iqtisadi müstəqillik verilmişdir.

Həmin müəssisə və təşkilatlar fəaliyyət dövrü ərzində informasiya və ona elmi – metodik bazanın yaradılması, mühasibat uçotunun qurulması, maliyyə, vergi qanunvericiliyi, bank və sığorta işi sahəsində bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar. Bu cür problemlərin aradan qaldırılması və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş elmi-praktiki təkliflər verilməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşamaq və müəssisənin müflisləşməsinə imkan yaratmamaq üçün maliyyənin necə idarə edilməsini, nizamnamə kapitalının formalaşmasını, onun tərkibi və əmələ gəlmə mənbələri üzrə onun strukturunun necə olmasını, ümumi kapitalın və borc kapitalının hansı payda olmalarını, eyni zamanda müəssisənin işgüzar fəaliyyətini, likvidliyini, maliyyə, sabitlik, müstəqillik və asılılıq əmsallarını, ödəniş qabiliyyətini, müəssisənin kredit-ödəmə qabiliyyətində olmasını, rentabellik həddini, maliyyə vəsaitinin effektivliyini və bu və ya digər bazar iqtisadiyyatı anlayışını və habelə metodikasını bilmək lazımdır.

Mülkiyyət formasından və təbəçiliyindən asılı olmayaraq hər bir müəssisə mənfəətlə işləməyə, büdcə, banklar, mal satanlar, özünün işçiləri, onunla qarşılıqlı əlaqədə olan digər müəssisə, idarə və təşkilatlar qarşısında hesablaşma öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməyə, uzunmüddətli aktivlərini qorumağa və daima artırmağa borcludur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin tələbatının hər tərəfli öyrənilməsi, elmi-texniki tərəqqinin müasir vəziyyətinin və perspektivinin təhlil edilməsi və istehsalın real imkanlarının obyektiv uçota alınması əsasında makroiqtisadiyyatın inkişafını onların ayrı-ayrı sahələrinin temp və nisbətlərini müəyyən edir. Material, əmək və maliyyə resurslarının bölgüsü tələb olunmasına müvafiq olaraq həyata keçirilir. Ona görə də, təsərrüfatda bazara uyğun olaraq rəhbərlik makroiqtisadiyyatın inkişafını onların ayrı-ayrı sahələri arasında zəruri nisbət yaratmaqla və bu nisbətləri daim saxlamağa, istehsalı, tədavi və bölgünü fasiləsiz vahid proses kimi birləşdirməyə, resursların səmərəli bölüşdürülməsi və qənaətlə istifadə olunmasını həyata keçirməyə və bunun sahəsində iqtisadiyyatın yüksək tempə inkişafına nail ilmağa imkan yaradır.

Bazar münasibətləri şəraitində mənfəət yığımı təsərrüfat subyektlərinin inkişafının əsasını təşkil edir. Mənfəət yığımı müəssisənin bütün fəaliyyət dövrü ərzində qazandığı mənfəətdir. Müəssisənin sərəncamında qalan mənfəət keçmiş illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti, ehtiyat kapitalı, yığım kapitalı və hesabat ilinin xalis mənfəəti yığılan mənfəəti hesab edilir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, fəaliyyətdə olan nəqliyyat müəssisələrində ehtiyat və yığım fondlarının, sosial sferalar fondlarının yaradılmasına, istehlaka yönəldilən vəsaitin çoxaldılması problemlərinin həlli ilk növbədə mənfəətin çoxaldılmasından bilavasitə asılıdır.

Bazar münasibətləri şəraitində mənfəətlə işləməyən, mənfəət yığımını təmin etməyən təsərrüfat subyektləri özlərinin əsas və dövriyyə kapitalını qoruya bilmir, zərər məbləğləri çoxaldıqca xüsusi kapital azalır, kreditör borcları artır, vəsait mənbələrində cəlb edilməsində vəsaitlərin xüsusi çəkisi yüksəlir. Belə bir şəraitdə mənfəətlə işləməyən müəssisə iflasa uğrayır və investorların arzu və istəklərindən asılı olmayaraq ləğv edilir.

Beləliklə, dissertasiya mövzusunun aktuallığı onunla izah olunur ki, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətdə olan nəqliyyat müəssisələrində mənfəətlə işləməyən, mənfəət yığını hesabına təsərrüfat subyektinin xüsusi vəsaitini, əsas nizamnamə kapitalını çoxaltmadan, büdcə və digər orqanlarla qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr bank idarələri, əmlak kollektivi, investorlar, digər tədiyyəçilər qarşısında öhdəliklər yerinə yetirmək, maliyyə qoyuluşunda investorların marağını təmin etmək, müəssisənin müflisləşməsinin qarşısını almaq qeyri mümkündür.

Araşdırmalar göstərir ki, sənayedə yeni bazar strukturunun səmərəli fəaliyyəti məhsul istehsalı və satışının səviyyəsinin yüksəldilməsi olan elmi-texniki, sosial-iqtisadi, hüquqi və başqa amillərlə bağlıdır. Bu amillər kompleksi sistemində mövcud potensialdan, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən nisbətən təşkil iqtisadi münasibətlərdən, əsas uçot və təhlil formalarından istifadə etməklə, iqtisadi inkişafın özəlləşdirmə şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar dissertasiya işi üzrə mövzunun seçilməsi və tədqiqat dairəsinin müəyyənləşdirilməsində əsas amil olmuşdur.

Mövzunun öyrənilmə vəziyyəti. İqtisadi inkişafın bazar münasibətlərinə keçməsi, müxtəlif mülkiyyətli təsərrüfat formalarının inkişafı və özəlləşdirmə şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsi problemi inkişaf istemli ölkələrin iqtisadçı alimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Müstəqil respublikanın iqtisadçı alimlərinin əsərlərində, elmi-tədqiqat xarakterli araşdırmalarında nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotuna dair yazılara tez-tez rast gəlinir. Lakin, bu araşdırmalarda indiki şəraitdə, bazar münasibətlərinə keçid mərhələsi üçün ölkənin potensial ehtiyatlarının səfərbər edilməsi, elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətlərindən istifadə olunması və bu yolla nizamnamə kapitalının səmərəliliyinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə lazımınca diqqət yetirilir. Odur ki, respublika iqtisadiyyatının çox vacib sahələrindən biri olan nəqliyyatda nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun dərinlən tədqiq olunması tələb olunur. Bütün bunlar mövzunun seçilməsinə, onun məqsəd və vəzifələrin müəyyənləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatda məqsəd bazar münasibətlərinə keçidin prinsipləri nəzərə alınmaqla mülkiyyətin və təsərrüfatçılığın müxtəlif formalarının fəaliyyəti şəraitində respublikada sənayenin inkişafı, özəlləşdirmə şəraitində formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsinə dair nəzəri və praktiki əhəmiyyətə malik, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə müvafiq olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyənəndirilmişdir:

a) Bazar münasibətlərinə keçidin prinsipləri nəzərə alınmaqla sənayenin inkişafı şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təşkili və təhlilinin nəzəri metodoloji məsələlərini araşdırmaq, onun prinsip və xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirmək.

b) Elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasının uçotunun təşkili və təhlili arasındakı qanunauyğunluqları açmaq

c) Müəssisədə nizamnamə kapitalının formalaşdırılması üzrə informasiyaların alınması və təhlilinin müasir vəziyyətini və s. öyrənmək.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat obyektı respublikada fəaliyyət göstərən şərabın təkrar emalı müəssisəsi açıq tipli səhmdar cəmiyyəti olan Bakı Şampan Şərabları zavodunun avtomobil təsərrüfatı seçilmişdir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqatın nəzəri metodoloji əsaslarını aparıcı iqtisadçı alimlərin əsərləri. Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları və normativ hüquqi sənədləri təşkil edir. Dissertasiya işində iqtisadi-statistik təhlil, müqaisə, müşahidə və başqa üsullardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri. Açıq tipli səhmdar cəmiyyəti olan Bakı Şampan Şərabları zavodunun avtomobil təsərrüfatının son illərin uçot və hesabat sənədlərindən. Həmçinin respublika Dövlər Statistika Komitəsinin və başqa mənbələrin rəqəm məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar münasibətlərinin prinsipləri sahibkarlıq fəaliyyəti nəzərə alınmaqla şərabçılığın inkişafını, nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təşkili və təhlilini xarakterizə edən göstəricilər sistemini müəyyənəndirir.

- elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təşkili və təhlilinin arasında mövcud qanunauyğunluqlar, qarşılıqlı münasibətlər öyrənilir.

- bazar münasibətləri şəraitində müəssisədə nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasının uçotunun təşkilinin yaxşılaşdırılması istiqamətləri elmi cəhətdən asılıdır.

- özəlləşdirmə şəraitində müəssisədə nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasının uçotunun təşkili və təhlilinin aparılması qaydalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə dair təkliflər irəli sürülür.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada şərh olunan müəssisənin kapital və ehtiyatlarının mənbələrinin yaradılması və istifadəsi metodikasına dair yeniliklərdən nəinki Bakı Şampan Şərabları zavodunda eyni zamanda fəaliyyətdə olan digər istehsal müəssisələrində özəlləşdirmə şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun yaxşılaşdırılması və idarəetməyə dair qərarların hazırlanmasında istifadə edilər bilər.

İşin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla yanaşı, işin axırında istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ilə başa çatır.

Dissertasiya işinin birinci fəslində bazar münasibətləri şəraitində müəssisəyə məxsus olan xüsusi kapital və ehtiyatların uçotunun təşkili və vəzifələri əhatə olunmuşdur. Burada eyni zamanda müəssisənin xüsusi kapital və ehtiyatların yaradılması mənbələri öz əksini tapmışdır.

Birinci fəsildən əvvəl, yəni dissertasiya işinin girişində müəssisənin nizamnamə kapitalının mahiyyəti hər tərəfli işıqlandırılmış və dissertasiya işinin yazılmasının məqsədi və vəzifəsi öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində müəssisənin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşdırılması qaydası və uçotu ayrı-ayrılıqda geniş şərh olunmuşdur.

Üçüncü fəsildə müəssisənin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının yaradılması prosesi və istifadəsi geniş əhatə olunmuşdur. Axırda işə yeni yaradılmış

səhmdar cəmiyyətinin fəaliyyətinin uçotda əks etdirilməsi şərh edilmişdir. İşin axırında işdən çıxan nəticələr və əməlli təkliflər verilir, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı öz əksini tapır. İş bir yarım intervalda kompyuter yazısı ilə 80 səhifədən ibarətdir. İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısında 31 adda mənbə göstərilir.

I FƏSİL. Bazar münasibətləri şəraitində nəqliyyat müəssisəsinin kapital və ehtiyatlarının uçotunun təşkili məsələləri

1.1. Nəqliyyat müəssisəsinin kapital və ehtiyatlarının mənbələri, onların məzmunu və əhəmiyyəti

İdarəetmənin indiki şəraitində respublikanın iqtisadi siyasətinin aparıcı həlqəsini makroiqtisadiyyatın bütün sahələrinin intensiv inkişaf yoluna keçirilməsi və ictimai istehsalın və fərdi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi təşkil edir. Dövlətin bu kursunun ardıcıl yerinə yetirilməsində bazar iqtisadiyyatının tətbiqi əsasında təsərrüfat mexanizminin yenidən qurulması o cümlədən də müəssisə kollektivlərinin işin son nəticəsi ilə maddi cəhətdən marağının gücləndirilməsi mühüm rol oynayır.

Açıq tipli səhmdar cəmiyyəti olan Bakı Şampan Şərabları Zavodunda avtonəqliyyatın istismarının mühasibat uçotu ümumi istifadədə olan avtomobil nəqliyyatı müəssisələrindəki uçota oxşar təşkil olunur. Lakin xidmətlərin növləri üzrə məsrəflərin bölüşdürülməsində, maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsində, xüsusi təyinatlı fondların yaradılmasında və b. bəzi xüsusiyyətlər vardır. Uçotun şərh edilməsi metodikasını sadələşdirmək məqsədi ilə müəssisələrin adı da şərti olaraq vüqumi istifadədə olan avtomobil nəqliyyatı müəssisələrini avtomobil müəssisələri, müəssisə və birliklərin avtomobil istehsalatını isə avtomobil təsərrüfatı kimi adlandırmaq məqsəduyğundur.

Yeni cəmiyyətin qurulması işində bazara keçidin möhkəmləndirilməsinə və işçilərin maddi cəhətdən maraqlandırılmasına böyük əhəmiyyət verilir.

Xalqın maddi rifah halının yüksəldilməsi bazara keçid şəraitində respublikanın siyasətinin ən yüksək məqsədidir. Ona görə də ictimai istehsalda maddi həvəsləndirmə hazırkı dövrdə ən əsas problemlərdən biridir.

Bakı Şampan şərabları zavodunda avtomobil təsərrüfatı işçilərinin maddi həvəsləndirilməsi 2 formada: fərdi və kollektiv formada fəaliyyət göstərir.

Şəxsi həvəsləndirmə əməyə görə bölgü prinsiplərinə əsaslanır və fərdi maraqlandırmanın əsas forması əmək haqqı sistemidir. Bu isə müəssisə ilə ayrı-ayrı işçilər arasındakı münasibəti ifadə edir.

Kollektiv maddi həvəsləndirmə ilə əməyə maddi həvəsləndirməni kollektiv formada həyata keçirir. Əgər şəxsi maddi maraq işçilərin ancaq öz əməyinin nəticəsinə iqtisadi maraq yaradırsa, kollektiv maddi-maraq isə ictimai istehsalın

inkişafına iqtisadi maraq yaradır. Ona görə də müəssisənin mənafe ilə şəxsi mənafeinin düzgün əlaqələndirilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Bakı şampan şərabları zavodunun işini elə qurmaq lazımdır ki, fəhlələrin qazancı məhsul istehsalının ümumi üsulları ilə uyğunlaşdırılsın, əməyin nəticələrinə müəssisə kollektivinin maddi cəhətdən maraqlandırılması təmin edilmədən bazar iqtisadiyyatının mühüm prinsipi olan müəssisənin öz işçi üçün məsuliyyət daşması prinsipi lazımi nəticə verə bilməz.

Hər bir işçinin onun şəxsi əməyinə görə maddi cəhətdən həvəsləndirilməsi ilə yanaşı ümumi işin nəticələrinə görə bütün kollektivin maddi marağını təmin etmək lazımdır.

Bilavasitə istehsalçıların öz əməklərinin məhsulunda onların kollektiv əməyi ilə yaradılan müəssisə mənfəətində marağın belə sıx əlaqələndirilməsi, kollektiv əmək haqqı formalarının geniş və müxtəlif şəkildə tətbiq olunması bunlar böyük iqtisadi və ictimai əhəmiyyətə malikdir. Bu ictimai mənafe ilə şəxsi mənafeyin daha düzgün əlaqələndirilməsinə imkan verir. Kollektivin hər bir üzvü görür ki, onun əmək haqqı nəinki öz şəxsi əməyi sahəsində yüksək olur, həm də ona görə ki, həmin əmək kollektivinin yüksək qazancının bir hissəsidir, bu işə quruluşun mahiyyətinə tamamilə uyğun gəlir.

İctimai formada həvəsləndirmə bilavasitə əməyin son nəticələri ilə bağlıdır və müəssisə kollektivinin mükafatlandırılması müəssisə fəaliyyətinin yekunundan asılıdır. İşçilərin maddi həvəsləndirilməsinin konkret maliyyələşmə metodunu müəssisədə istehlak fondlarının yaradılması təşkil edir. İstehlak fondları kollektiv xarakter daşıyır.

Xüsusi təyinatlı fondlar istehlakı yerinə görə və bölgünün həyata keçirilməsi xüsusiyyətinə görə 2 qrupa ayrılır.

1. Həvəsləndirmə fondları (istehlak fondları)
2. İstehsalın inkişafı və təkmilləşdirilməsi fondu (yığım fondları)

Bu fondlar əsasən 2 vəzifəni həyata keçirir.

1. Maddi istehsal sferasında çalışan işçilərin və bütün respublika əhalisinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması.
2. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi.

Bu fondun təşkili və istifadəsi istehsal kollektivi üzvlərində əməyə şüurlu münasibət ruhu aşılrayr.

Müəssisənin kapital və ehtiyatlarının həcmnin genişləndirilməsi əmək məhsuldarlığının artırılması, xammal və materiallardan daha qənaətlə istifadə etməyə, məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, əsas istehsal fondları vahidinə görə məhsulun həcmnin artmasına böyük təsir göstərir. Cəmiyyətdə əmək məhsuldarlığı nə qədər çox olarsa, fond vahidinə görə məhsulun həcmi nə qədər çox olarsa, hər ton xammaldan və materialdan nə qədər çox məhsul istehsal edilərsə, işçilərin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması üçün sərf edilən istehlak fondları bir o qədər sürətlə artır. Buradan da istehsalın yüksəldilməsində və başqa tədbirlərin görülməsində işçilərin bilavasitə maraqlı olması irəli gəlir. Zəhmətkeş bir tərəfdən işçi qüvvəsini cəmiyyət üçün sərf edir, digər tərəfdən isə tam fərdi inkişaf üçün şərait tələb edir.

İstehlak fondlarının arması ilə işçilərin real gəlirinin çoxalmasına səbəb olur.

İstehsal səmərəliliyinin yüksəldilməsində kapitalar və ehtiyatlar mühüm rol oynayır.

Mənfəət hesabına müəssisənin nizamnamə kapitalının həcmnin genişləndirilməsi, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsi və əlavə məhsul istehsalı üçün əsas yollardan biridir. Bu problemin həlli bir şeydən əvvəl müəssisə və kollektivin özündən asılıdır. Müəssisə kollektivi nə qədər intensiv işləyirsə, daxili istehsal ehtiyatlarından bir o qədər yaxşı istifadə edirlər, texniki tərəqqinin surəti artır, əlavə məhsul istehsalı çoxalır. Təbiidir ki, belə istehsal sahələri ilə əlavə həvəsləndirməyə daha çox cəlb edilir. Buradan da qanuna uyğun olaraq kollektivin əmək haqqı sistemi, kollektiv maraqlandırma fondlarındakı bölgü münasibətləri yaxşılaşır.

Mənfəətdən nizamnamə, əlavə və ehtiyat kapitalına ayrılan vəsait normativi məhsul (və ya mənfəət) məbləğinin keçən illə müqaisəsinin hər faizindən, rentabellik səviyyəsindən, əmək haqqı fondunun məbləğindən asılıdır. Belə əlaqələndirmə ayrı-ayrı sənaye müəssisələrində istehlak fondlarının təşkili, müəssisələrin istehsal və satış planları ilə əlaqələndirilməsinə imkan verir.

Kapital və ehtiyatlarının həcmnin yuxarıdakı amillərindən asılı olması təcrübədə özünü müsbət cəhətdən göstərir.

Beləliklə müəssisənin kapital və ehtiyatlarının təşkilini aşağıdakı ümumi prinsiplərlə əlaqələndirmək olar:

1. Kapital və ehtiyatların təşkilində mənfəətdən ayrılmaların rolunu artırılması, istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsində, istehsal fondlarından və əmək resurslarından səmərəli istifadə müəssisə kollektivinin marağını artırır.

2. Mənfəətdən ehtiyat və əlavə kapitala və fondlara ayrılmalar sabit normativlər üzrə təşkil edilir, ayrılır ki, həmin fondlara ayrılan vəsaitin həcmi bilavasitə müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrini özündə əks etdirir. Tapşırıqın artırılması ilə yerinə yetirilməsinə görə verilən mükafatın məbləği göstəricilərin yerinə yetirilməsinə görə verilən mükafatdan az olur.

Təsərrüfat istehsalının həyata keçirilməsi bölgü münasibətlərinin yaxşılaşması üçün bir mərhələ oldu. Bölgü münasibətlərinin yaxşılaşdırılması üçün real iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi təsərrüfatda mənfəətin həvəsləndirici rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı.

Bazar iqtisadiyyatına qədər sənayedə mənfəətin bölüşdürülməsi sistemi ayrı-ayrı müəssisələrdə təsərrüfat hesabının möhkəmləndirilməsinə marağı və işçilərin şəxsi marağını özündə əks etdirirdi. Bu ondan irəli gəlir ki, müəssisələr mənfəətin çox hissəsini büdcəyə ödəyirdi.

İstehsalda texniki tərəqqinin həyata keçirilməsi üçün işçilərin maddi həvəsləndirilməsi və s. tədbirlər üçün müəssisənin sərəncamında az miqdarda maliyyə vəsaiti qalırdı ki, bu da müəssisələrdə təsərrüfat hesabının formal xarakter daşımasına səbəb olurdu.

3. Mənfəətdən istehlak fondlarına ayrılmalar mənfəətin faktiki səviyyəsi ilə düzgün uyğunlaşdırılır.

Yeni prinsiplərin makroiqtisadiyyatda tətbiqi aşağıdakı nəticələri çıxarmağa imkan verir.

1. Kollektiv maddi həvəsləndirmə sistemi təşkilinin yeni prinsiplərinin tətbiqini müəssisələrdə yeni istehsal ehtiyatlarını aşkara çıxarmağa və yüksək istehsal tapşırıqları qəbul etməyə imkan verir.

2. Bütün makroiqtisadiyyat sahələrində qənaət və qənaətçilik uğrunda, əsas fondlardan və dövriyyə vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etmək, əmək məhsuldarlığının və istehsalın rentabelliyyəsinin yüksəldilməsi uğrunda mübarizə genişləndirilir.

3. Yeni prinsiplər əsas problemlərdən biri olan satılıq məhsulun və mənfəətin həcmi artırmaq, rentabelliyyə səviyyəsini yüksəltmək hesabına istehsalın hesabına istehsalın effektivliyinin yüksəldilməsinə imkan yaradır.

4. Həvəsləndirmənin yeni qaydası şəxsi mənafe ilə sahibkarın mənafeini əlaqələndirir.

5. Müəssisənin həvəsləndirmənin yeni qaydasında işləməsi və kollektiv həvəsləndirmənin yeni prinsipləri işçilərin yaradıcılıq və yarış fəallığını artırır.

Müəyyən edilmiş qaydada bu fondların vəsaitinin istifadə olunmayan hissəsinin axırında heç bir təşkilat və büdcə tərəfindən alın bilməz. Onun qalıq gələcək ilin hesabına keçirilir və ancaq öz təyinatı üzrə istifadə edilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatının indiki sistemi istehsalın inkişafında ayrı-ayrı işçilərin maddi marağını təmin edir və müəssisə kollektivinin əməyinin nəticələrinə olan marağını artırır.

Yeni sistem həvəsləndirmədə mənfəətin rolunu xeyli yüksəldir. Həvəsləndirmə sisteminin mənfəətlə əlaqələndirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu mənfəətin həcmi artırılmasına şərait yaradır.

İstehlak və yığım fondlarına mənfəətdən vəsait yönəldilməklə bərabər, əmək haqqı fondunun və işçilərin mükafatlandırılması üçün istifadə edilir. Müəssisədə mənfəətin artırılmasına maraq yaratmaq üçün mənfəətdən istehlak və yığım fondlarına və nizamnamə, ehtiyat və əlavə kapitallara ayırmaların həddi müəyyənləşdirilir.

Təcrübə göstərir ki, müəssisə fondlarının təşkilində və istifadəsində çatışmamazlıqlar olmuşdur. Bu onunla əlaqədar idi ki, fondların təşkilindəki normativlər təkmilləşdirilir, qruplaşdırılmış normativlər tətbiq edilmirdi. Hazırda ayrı-ayrı müəssisələr fərdi normativlər tətbiq edir və sahə və qrup üzrə fondlara iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ayırmalar normativi müəyyən edilir.

Maliyyə ehtiyatlarının bölüşdürülməsində də fondların həcmi müəyyən olunur ki, bir tərəfdən işin nəticəsini yaxşılaşdırmaqda müəssisənin daha maraqlı olmasını təmin edir, digər tərəfdən dövlətin və bütün işçilərin mənafeyini düzgün əlaqələndirir. İstehlak və yığım fondlarına vəsait ayrılması sabit normativlərə əsaslanır. Normativlər müvafiq nazirliklər, baş idarə, respublikanın Nazirlər kabineti, Maliyyə Nazirliyi və Həmkarlar İttifaqı tərəfindən təsdiq olunur. İstehlak və yığım fondlarına vəsait sabit normativlər əsasında elə tərzdə həyata keçirilir ki, bu da müəssisənin işinin son nəticəsinə müsbət təsir göstərir.

Mənfəətin həcmnin belə müqaisəsi sənayedə onun həvəsləndirici rolunu tam əks etdirir. Belə ki, hazırda zərərlə işləyən və az rentabelli müəssisələr çoxluq təşkil edirlər.

Mənfəətin həvəsləndirici rolunu belə zəif olmasını mənfəətin bölüşdürülməsi və istifadə olunmasındakı çatışmamazlıqlarla izah etmək olar.

Müəssisə və təşkilatlarda təsərrüfat hesabının rolunun gücləndirilməsi bütün maddi həvəsləndirmə amilləri kompleksinin ardıcıl surətdə inkişaf etdirilməsi zərurətini doğurur. Əgər əvvəllər maddi həvəsləndirmə amilləri yalnız istehsalın həcmnin artırılmasına yönəldilmişdirsə, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində onlar yüksək son nəticələr əldə edilməsinə, istehsalın səmərəliliyinin və işin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Avtomobil nəqliyyatında mühasibat uçotu Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının tətbiq edildiyi hesablar plan əsasında həyata keçirilir. Bu zaman avtomobil müəssisələrində istehsalat məsrəflərinin uçotu üçün 202 saylı “İstehsalat məsrəfləri”, 202.8 saylı “Ümumiistehsalat xərcləri” subhesabında (avtomobil dəstəsi və onlara oxşar quruluş bölmələrinin üstəlik xərclərinin uçotu üçün) və 721 saylı “İnzibati xərclər” (bütövlükdə avtomobil müəssisələrinin üstəlik xərclərinin uçotu üçün) hesabları istifadə edilir. Müəssisənin əsas fəaliyyətinə olan nisbəti ilə əlaqədar olaraq avtonəqliyyat, əsas istehsalatı nəqliyyat xidməti ilə təmin edən istehsalat olduğu üçün avtomobil təsərrüfatının xərcləri 202.9 saylı hesabın “Köməkçi istehsalat” subhesabında uçota alınır. Avtomobil nəqliyyatında çoxlu təsərrüfat əməliyyatlarını rəsmiləşdirmək üçün ilk uçot sənədlərinin, daxil olan və verilən informasiyaların nümunəvi formaları (mühasibat registrlərinin, jurnal orderlərinin, maşinoqramlar və b.), mühasibat uçotunun

avtomatlaşdırılmış və mexanikləşdirilmiş nümunəvi layihə qərarları (tətbiqi proqram paketləri) istifadə olunur.

1.2. Müəssisədə kapital və ehtiyatların mənbələrinin yaradılması və istifadəsinin uçotu qarşısında duran vəzifələr

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar olaraq dövlət tərəfindən işlənilən hazırlanmış iqtisadi inkişaf konsepsiyasının əsas mahiyyətini inzibati idarəetmə metodlarından iqtisadi metodlara keçilməsi təşkil edir. Bu konsepsiyanın

müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi idarəetmənin və təsərrüfatçılıq metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

İş metodları və formaları iqtisadi inkişafın yeni şəraitinə və müasir tələblərə uyğun surətdə qətiyyətli yenidən qurmadan, əvvəlki metodlarla ictimai istehsalın inkişafında heç bir nailiyyət qazanmaq mümkün deyil.

Son illər bu istiqamətdə mühüm işlər aparılsa da hələlik istənilən nəticələrə nail olunmamış, səmərəli idarəetmə fondlarının axtarılıb, sınaqdan keçirilməsi sahəsindəki iş tam başa çatdırılmamışdır. Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, «Müəssisələr haqqında qanun»-nun hazırlanması və rəhbərlik üçün qəbul edilməsi əmək kollektivlərinin mənafeyi ilə işin son nəticələri arasında əlaqə yaradılmasına, onların təşəbbüskarlıq və yaradıcılıqlarının genişləndirilməsinə, mövcud ehtiyat mənbələrindən dolğun istifadə edilməsi üçün onlarda maraq oyadılmasına mühüm təkan vermişdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əməyə həvəs oyadan amillərin təkmilləşdirilməsi vəzifəsi təkcə maddi həvəsləndirmənin deyil, eyni zamanda bu həmçinin yüksək əmək nailiyyətlərinə görə işçinin və kollektivin mənəvi həvəsləndirmə probleminin təkmilləşdirilməsini əhatə edir.

Maddi amillər iqtisadi həvəsləndirmənin müxtəlif növləridir. Mənəvi amillər dedikdə isə, adətən işçinin kollektiv və ya cəmiyyət qarşısında xidmətlərinin etiraf edilməsi və bunun müxtəlif formalarda ifadə olunması başa düşülür.

Əməyə həvəs oyadan amillər cəmiyyətin xeyrinə böyük nailiyyətlər əldə etmək üçün yüksək şüurla səy göstərməkdən ibarətdir. Əməyə həvəs oyadan amillər elə bir qüdrətli qüvvədir ki, o bizim cəmiyyətimizi irəli aparır və həyatın bütün sahələrində tərəqqini təmin edir.

Xüsusi kapitalların yaradılması üçün əsas mənbə müəssisənin xalis gəliri, yəni mənfəətidir. Bu kapitalların yaradılması və onlardan istifadə edilməsi əmək kollektivinin və müəssisələrin özləri üçün maddi stimulyaradılmasından ötrü hökumətin qərarında nəzərdə tutulmuşdur.

Maddi həvəsləndirmə təsərrüfat fəaliyyətinin ünsürlərindən biridir. İqtisadi qanunları dərk etmək əsasında maddi həvəsləndirmənin və maddi məsuliyyətin formalarını müəyyən edir və maddi həvəsləndirmənin tətbiqi qaydalarını işləyib

hazırlayır. Başqa sözlə desək, istehsalın inkişafında xüsusi kapitalların işçilərin maddi maraqlılığının həyata keçirilməsinin əməli formasıdır və əmək kollektivinin əməyinin kəmiyyət və keyfiyyətinə uyğun olaraq onların mükafatlandırılmasından ibarətdir. Əmək haqqı, istehlak fondları və s. maddi həvəsləndirmənin əsas formaları olub işçinin, müəssisənin və bütün cəmiyyətin mənafeyinin tam əlaqələndirilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

Müasir dövrdə mülkiyyət formalarının çoxluğu ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətdə əmək fəaliyyətinə sövq edən maddi amillərin varlığı zəhmətkeşlərin həvəsləndirilməsində onlardan düzgün və bacarıqla istifadə olunması zərurətini ciddi surətdə şərtləndirilir.

Lakin bazar iqtisadiyyatına keçid təkcə kütlələrin əmək coşğunluğu böyük qüvvə olsa da bazar iqtisadiyyatına tam keçmək üçün kifayət deyildir. Bunun üçün ruh yüksəkliyi ilə möhkəmlənən və əmək kollektivinin öz əməklərinin nəticələrində maddi cəhətdən maraqlı olmaq prinsipini gözləmək lazımdır.

Müasir dövrdə bazara keçid zamanı cəmiyyətdə hər bir namuslu işçinin maddi cəhətdən həvəsləndirilməsi şanlı əməyi yüksəldir, ona şan-şöhrət qazandırır, adamları yeni əmək rəşadətləri göstərməyə ruhlandırır. Maddi və mənəvi amillərin bacarıqla düzgün əlaqələndirilməsi hər kəsin könüllü və vicdanla istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olacağı, əməyin hər kəsin birinci həyatı tələbatına çevriləcəyi vaxtı yaxınlaşdırır. Lakin, belə bir adamın formalaşması üçün əməyə həvəs oyadan amillərin hər tərəfli inkişafı üçün əzmlə iş aparmaq tələb olunur.

Başqa müəssisələrdə olduğu kimi ATSC olan BŞŞZ-unda da istehlak və yığım fondlarından fəhlə və qulluqçuların rifahı naminə qanunauyğun surətdə istifadə olunur.

Müəssisədə kapitalların və fondların uçotu normal vəziyyətdədir. Burada vəzifə, onlardan istehsal kollektivlərinin, ayrı-ayrı işçilərin yüksək, rəşadətli, daha məhsuldar əməyinə görə daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir.

Məlumdur ki, maddi maraq prinsipi hər şeydən əvvəl müəssisənin fəaliyyətinin genişləndirilməsində - istehsalın inkişafında və təkmilləşdirilməsində, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, texniki-tərəqqinin sürətlənməsində, işçilərin maddi rifahının yüksəldilməsində qüdrətli amildir. Bununla yanaşı bu prinsipdən

düzgün istifadə olunması böyük tərbiyəvi əhəmiyyətlidir və tərbiyəvi rol oynayır, əməyə münasibətin formalaşmasına kömək edir, əməkçilərin yaradıcı təşəbbüsünün və fəallığının güclənməsinə səbəb olur.

Maddi maraq şüura, zəhmətkeşlərin tərbiyə edilməsinə təsiri diqqətləyiqdir. Buna görə ki, maddi marağın möhkəmləndirilməsi və inkişafının müstəsna əhəmiyyəti vardır.

Əmək haqqının həm maddi və həm də tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır. Əməklə onun bəhrəsi, əmək nəticələrində qazanan yüksək nailiyyətlə alınan mükafat arasında əlaqə nə qədər sıx olarsa, bu insanları öz əməklərinə və istehsala daha şüurlu vicdanla yanaşmağa sövq edir, bazara keçid intizamının möhkəmləndirilməsinə və kütlələrin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişafına zəruri şərait yaradır.

BŞŞ zavodunda istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsində kapitallar və fondlar böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kapitalların və fondların yaradılması üçün əsas mənbə müəssisənin xalis gəliri, yəni mənfəətidir. Lakin, həmin fondlarda əvvəlkindən prinsipial surətdə fərqli olan yeni əsaslı ayırmalar edilir. Ayırmaların qədəri müəssisənin illik planında nəzərdə tutulan məhsul satışının həcmindən, yaxud mənfəətin qədrindən və rentabellik səviyyəsindən asılı olmayaraq həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, makroiqtisadiyyata və əhaliyə lazım olan məhsulun satışı sürətləndikcə və mənfəət artdıqca, həmçinin planda nəzərdə tutulan rentabelliğin keyfiyyət göstəriciləri yaxınlaşdıqca kapitallara və fondlara ayırmalar nəzərə cərpacaq dərəcədə çoxalır.

Bazara keçid şəraitində maddi və mənəvi amillər qarşılıqlı surətdə bir-birini tamamlayır və zənginləşdirir. Maddi maraq mənəvi amillə nəinki ziddiyyət təşkil etmir, eyni zamanda onların möhkəmləndirilməsi və inkişafı üçün mühüm vasitədir. Onlar insanları cəmiyyətin xeyrinə vicdanla, bütün qüvvə və bacarığından istifadə edərək çalışmağa öyrədir.

Müəssisədə əməyə həvəs oyadan mənəvi həvəsləndirmənin aşağıdakı formalarından istifadə edilir: şərəf lövhəsinə yazmaq, təşəkkür elan etmək, müəssisənin ictimai təşkilatlarının tərkibinə seçmək və s. İstehsal qabaqcılları üçün

bütün mənəvi həvəsləndirmə formaları əməyə ideya amillərinin inkişafına işçilərin əmək fəallığının yüksəldilməsinə kömək edir.

Son illərin təcrübəsindən məlumdur ki, respublikada cəmiyyətin maddi, mənəvi zəmininin yaradılmasında əmək kollektivinin maddi həvəsləndirilməsinin rolu xeyli artmışdır.

İstehsalın idarə olunması, əmək haqqının nizama salınması, bazar iqtisadiyyatının möhkəmləndirilməsi sahəsində iqtisadi amilin rol və səmərəsinin yüksəldilməsi üçün nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq maddi həvəsləndirmənin əhəmiyyəti də xeyli yüksəldilmişdir.

Digər maddi istehsal sahələrində olduğu kimi nəqliyyatda da mühasibat uçotunun əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1) nəqliyyat vasitələrinin istismarı üzrə bütün əməliyyatların, daha doğrusu, nəqliyyat xidmətlərinin göstərilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflərin, həmçinin istehsaldan kənar xərclərin və itkilərin, maliyyə nəticələrinin uçotda öz vaxtında tam və düzgün əks etdirilməsindən;

2) maddi əmək və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsinə nəzarətdən (yanacaq və sürtkü materialları, əmək haqqı fondu, nəqliyyat vasitələrinin hamısı və torpaq, tikili və avadanlıqların digər obyektlərinin və b.);

3) müəssisənin mülkiyyətinin qorunmasına nəzarət etməkdən, təsərrüfatsızlıq və dağınıq ilə mübarizəni gücləndirməkdən;

4) avtomobil müəssisələri (avtomobil təsərrüfatı) tərəfindən maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin bölmələri üzrə tapşırıqların yerinə yetirilməsinə nəzarətdən;

5) rəhbərlik və idarəetmək üçün informasiyaları operativ olaraq təqdim etməkdən.

1.3. Müəssisədə yaradılan kapitalların və ehtiyatların mənbələri

Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə əlaqədar müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinin maliyyə təminatı mənbələrinin tərkibində və quruluşunda əhəmiyyətli irəliləyişlər müşahidə olunur. Onun maliyyə möhkəmliyini xarakterizə edən göstəricilərdən biri xüsusi kapitalın həcmi olur. Xüsusi kapitalın əsas növlərindən biri də nizamnamə kapitalıdır.

Bazar münasibətlərinin inkişaf şəraitində müəssisələr müstəqil olaraq maliyyə resurslarını yarada bilirlər, onların əsas mənbələrini mənfəət, amortizasiya ayırmaları, qiymətli kağızların satışından əldə edilən vəsaitlər, səhmdarların payları

və s. təşkil edir. Həmin kapital sahibkarların müəssisəyə qoyduqları vəsaitlərin məcmusundan ibarətdir. Fond və ehtiyatların əsas əmələgəlmə mənbəyi müəssisənin mənfəətidir. Kapitallar və fondlar vasitəsi ilə mənfəətdən istifadə edilməsi mənfəətin bölüşdürülməsinin əsas istiqamətini təşkil edir.

Xüsusi təyinatlı fondlar arasında istehlak fondu əsas yer tutur. Lakin mükafatlandırma üçün olan vəsaitin hamısı bu fondun payına düşür. İqtisadi həvəsləndirmə fondlarının qədəri müəssisə tərəfindən müəyyən edilir.

Bazara keçid münasibətləri sistemi iqtisadiyyatın daha faydalı iqtisadi amillər əsasında inkişaf etdirilməsinə imkan verir. Bu prinsip rəhbərliklə müəssisə kollektivinin təsərrüfatçılığın səmərəli sürətdə əlaqələndirilməsinə şərait yaradır, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün müəssisə kollektivinin maddi marağını artırır, tapşırıqların yerinə yetirilməsində rentabellik prinsiplərindən istifadə edilməsinə şərait yaradır və müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin gedişində kollektivin hər üzvünün rolunun artmasına səbəb olur. Müəssisədə bazar iqtisadiyyatı təsərrüfat vahidlərinin və eləcə də hər bir fəhlənin təşəbbüskarlığının artırılmasına, tam mütəşəkkil və müstəqillik şəraitində müəssisənin normal rentabelli işləməsinə əsaslanır.

Bazar münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Bu münasibətlər məhsuldar qüvvələrdən tam və hərtərəfli istifadə edilməsinə şərait yaradır. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, istehsal fondlarının geniş təkrar istehsalının təmin edilməsi daim müəyyən məbləğ maliyyə vəsaiti tələb edir. Bu tələbatın ödənilməsi imkanları bazar iqtisadiyyatı şəraitində işləyən müəssisələrdə daha genişdir. Ona görə ki, bu müəssisələr istehsal üçün tələb olunan səviyyədə yığım fondunun yaradılması nəticəsində xüsusi maliyyə vəsaiti mənbəyinə malik olurlar.

İstehsalın inkişaf etdirilməsində kollektiv üzvlərinin maddi marağının artırılması özü də bazar iqtisadiyyatı prinsiplərindən biri sayılır. Çünki, nizamnamə, əlavə kapitalına, yığım fondları, sosial sfera fondu, istehlak fondlarına ayrılan vəsaitlərin kəmiyyəti də əsasən, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri və istehsalın rentabelliyi ilə bağlı olur. Göstərilən fondların tərkibində istehsalın faydalılığına etdiyi təsirə görə istehlak fondları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İşçilərin tapşırılan işə səriştəli və işgüzarlıqla yanaşması və əməyə düzgün münasibətin təmin edilməsində bu fondların rolu böyükdür.

Bazar iqtisadiyyatının ən əsas prinsiplərindən biri də müəssisə və təşkilatlarla müqavilə şərtlərinə dəqiq əməl edilməsindən, istehsalın maddi və maliyyə ehtiyatlarından istifadə olunarkən plan və normativ göstəricilərinə daha ciddi əməl olunmasından, təsərrüfat və müəssisə rəhbərlərinin maddi məsuliyyətinin artmasından ibarətdir. Məsələn, müqavilə üzrə istehsalçı müəssisənin malalan təşkilatlara göstərdiyi məhsulun keyfiyyəti aşağı olarsa, dövlət standartlarına uyğun deyilsə və yaxud da nəzərdə tutulan vaxtdan gecikdirilərsə, bu istehsalçı müəssisə tərəfindən müqavilə intizamının pozulması deməkdir. Müqavilə intizamının bu cür pozulması hallarında cavabdeh şəxslər məsuliyyət daşımaqla, həmin müəssisələr mövcud olan qayda əsasında cərimə olunurlar. Belə cərimələr, əlavə ödənişlər və məhsulun aşağı qiymətə satılması müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təcrübədən özünü doğrultmuş olan bazar iqtisadiyyatı ölkənin hər yerində həvəslə tətbiq edilməkdədir. Bu da əsasən bazar iqtisadiyyatının mühüm prinsiplərindən olan maddi maraq prinsipinin düzgün qurulmasının əsas şərtidir. Eyni zamanda, əmək haqqı cəmiyyət üzvlərinin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsinin mənbəyi olsa da, lakin yeganə mənbəyi deyil. Bazara keçid şəraitində istehlak fondu fəhlə və qulluqçuların əldə etdikləri əmək müvəffəqiyyətlərinə görə onların rifahının yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunur.

Təkrar istehsal prinsipinin müxtəlif cəhətləri arasında möhkəm qarşılıqlı əlaqə sənayenin inkişafına aid bütün məsələlərin həllini nəzərə almaqla, xüsusilə elmin nailiyyətlərini, qabaqcıl təcrübəni yaymağı lazım bilir. Onların təcrübədə düşünülmüş surətdə olunmasının nə kimi fayda verəcəyini sübut etməyə ehtiyac qalmır.

Qabaqcıl təcrübə də istənilən yerdə, istənilən zaman tətbiq edildiyi hallarda o qədər də səmərəli olmur. Hal-hazırda da qabaqcılların iş təcrübəsinin tətbiqindən bəzi süniliyə yol verilir. Geridə qalan müəssisələr qabaqcıllığın yeganə şərtini hər hansı təcrübənin tətbiqindən görürlər. Lakin onlar unudurlar ki, qabaqcıllıq zəncir həlqələri kimi bir-birinə bərkidilmiş bir çox kompleks amillərin nəticəsidir. Həmin

amillər istehsalatda çalışan fəhlə və qulluqçuların işə səriştəli yanaşması, müəssisə rəhbərlərinin təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə bağlıdır. Ona görə də geridə qalmış sənaye müəssisənin iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, onun rentabelliğini yüksəltmək məqsədi ilə təkcə təcrübə mübadiləsi kifayət deyil. Həmin müəssisənin qabaqcıl müəssisə ilə iqtisadi şəraitinə görə bütünlüklə müqaisə etmək, geriliyin səbəbini obyektiv amillərdən və yaxud təşkilatçılıqdakı qüsurlardan ibarət olduğunu müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur.

1.4. Məqsədli maliyyələşmələrin və daxil olmaların uçotunun təşkili

Müəssisələrin bu və ya digər maliyyələşdirilməsi üçün ayrılmış vəsaitlər ala bilərlər, həmin vəsaitlər məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar adlanırlar. Onlara digər müəssisələrdən daxil olan vəsaitlər, hökumət orqanlarının subsidiyaları, uşaq müəssisələrində (bağçalarda, körpələr evində) uşaqların saxlanması, valideynlərin pul vəsaitləri və b. aiddirlər.

Məqsədli maliyyələşmə və daxil olmalara ciddi müəyyən edilmiş məqsədlərə təşkilatlar tərəfindən ayrılmış vəsaitləri: uşaq müəssisələrinin saxlanmasına, kadrların makroiqtisadiyyat əhəmiyyətinə malik olan elmi-tədqiqat işlərinə və b. aid edirlər. Onların maliyyələşdirilməsi büdcədən ödənilən təxsisatlar, valideynlərin ödədikləri

haqlar, təhsilə görə ödəmələr, xüsusi təyinatlı vəsaitləri, digər təşkilatlardan alınan vəsaitlər və b. hesabına həyata keçirilir.

Adətən məqsədli mənbələrdən müvafiq tədbirlər qismən maliyyələşdirilir. Belə ki, məsələn valideynlərin ödədikləri haqlar uşaq bağçalarının və körpələr evinin saxlanmasına çəkilən məsrəflərin ödənilməsi mənbələrində ancaq kiçik bir hissəni təşkil edirlər; bunun üçün istehlak fondlarının və digər mənbələrin vəsaitlərini istifadə edirlər.

Yuxarıda qeyd olunan vəsaitlərin uçotu üçün 444 saylı “Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” və 544 saylı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxilolmalar” hesabı tətbiq edilir. Bu hesablar passivdirlər və kredit qalığı olur, o müəssisənin sərəncamında olan, istifadə edilməmiş məqsədli təyinatlı vəsaitləri, debet üzrə dövriyyə bu və ya digər istifadə edilən vəsaitləri, kredit üzrə dövriyyə-maliyyələşməni və digər məqsədli daxil olmaları əks etdirir. Müəyyən məqsədlərə alınan vəsaitlər aşağıdakı yazılışlarla əks etdirilir:

a) başqa təşkilatlardan, müəssisələrdən və şəxslərdən alınmış vəsaitlərin daxil olması:

221 saylı “Kassa” hesabının debeti

223 saylı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının debeti

223.2 saylı hesabın 2-ci “Valyuta hesabı” subhesabının debeti

444, 544 saylı “Uzunmüddətli və qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesablarının krediti

b) uşaqların körpələr evində və bağçalarda saxlanması üçün valideynlərdən ödəməyə hesablanmış haqların, xüsusi kurslarda oxumağa görə və i.a. hesablanmasına:

217 saylı “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabının debeti

544 saylı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının krediti

Məqsədli maliyyələşmələr və məqsədli daxil olmalar təsdiq edilmiş smetaya ciddi müvafiq olaraq sərf olunur. Maliyyələşdirilməsi ancaq məqsədli mənbələr hesabına həyata keçirilməli olan ehtiyaclara digər vəsaitlərin yönəldilməsi və məqsədli vəsaitlərin təyinatından kənar istifadə edilməsi qadağandır.

Bu vəsaitlərin sərf edilməsi istiqamətindən asılı olaraq əks etdirilir.

Torpaq, tikili və avadanlıqların əldə edilməsinə istifadə edilən vəsaitlərin məbləğinə belə yazılış tərtib edilir:

444 sayılı “Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

113 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlarla bağlı məsrəflərin kapitallaşdırılması” hesabının krediti.

Məqsədli maliyyələşmələr hesabına işçilərə hesablanmış əmək haqqı aşağıdakı mühasibat yazılışı ilə əks etdirilir:

544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

533 sayılı “Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Əhalinin Sosial Müdafiəsi Fonduna, məşğuliyyət fonduna həmin əmək haqqından ayırmalar aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

522 sayılı “Sosial sığorta və tminat üzrə öhdəliklər” hesabının krediti.

Malgöndərənlərin maddi qiymətlərinin, xidmətlərinin ödəmə tələbnamə tapşırıqlarının ödənilməsi aşağıdakı yazılışla əks etdirilir:

444 sayılı “Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

431 sayılı “Malgöndərənlərə və podratçılara uzunmüddətli kreditor borcları” hesabının krediti.

Məqsədli maliyyələşmələr hesabına uşaq müəssisələrinin saxlanmasına çəkilən xərclərə bu cür yazılış tərtib edilir:

544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debeti

202.11 sayılı “Xidmət edici istehsalatlar və təsərrüfatlar” subhesabının krediti

335 sayılı “Digər ehtiyatlar”, 343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)”, 444 sayılı “Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və

daxil olmalar” hesablarında uçota alınan təsərrüfat vəsaitlərinin mənbələrinin məzmununun, təyinatının və istifadə edilməsinin bir cinsliyi ilə əlaqədar olaraq, 12 sayılı jurnal-orderdə əks olunurlar, burada bu hesablar üzrə əməliyyatların həm sintetik, həm də analitik uçotu təşkil olunur. 12 sayılı jurnal orderdə əməliyyatların qeyd olunması üçün əsas kimi mühasibatın arayışları, bankın çıxarışları, kassitrin hesabatları və b. xidmət edirlər. Debet üzrə dövriyyələr əvvəlcə müxtəlif-jurnal orderlərdən izahat və rəqərlərində toplanırlar. Məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmaların analitik uçotu müvafiq maşınogram-qruplaşma cədvəllərinin əsasında onların növləri və istifadə istiqamətləri üzrə aparılır.

Müəssisələr 444, 544 sayılı “Uzunmüddətli (qısamüddətli) məqsədli maliyyələşmələrə və daxil olmalar” hesabına məqsədli tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün alınmış vəsaitləri (221, 223 sayılı hesabların debeti, 444, 544 sayılı hesabların krediti) uçota alırlar. Məsələn əgər müəssisənin uşaq bağçası varsa, onda 544 sayılı hesabın kreditinə uşaqların saxlanması üçün valideynlərin ödəmələrini qəbul edirlər (217 sayılı hesabın 3-cü subhesabının debeti, 544 sayılı hesabın krediti, 221, 223 sayılı hesabların debeti, 217 sayılı hesabın 3-cü subhesabının krediti). Əvvəlcə 202.11 sayılı hesabın debetində uçota alınan uşaq bağçasının saxlanmasına çəkilən xərcləri, hər ay məqsədli maliyyələşmənin vəsaitləri hesabına silirlər (544 sayılı hesabın debeti, 202.11 sayılı hesabın krediti).

İstehsalat kooperativləri 544 sayılı hesabda əmək kollektivi üzvlərinin daxil olma və haqqlarını uçota lırlar. 223 sayılı hesabın debeti, 544 sayılı hesabın krediti). Daxil olma haqqları geri qaytarılmır. Pay haqqları nizamnamə haqqlarına yönəldilir. Kooperativdən çıxan zaman onun üzvünə pay haqqı geri qaytarılır. (544 sayılı hesabın debeti, 221, 223 sayılı hesabların krediti).

Müsabiqələrdə (satışda) öz səhmlərini satan və belə müsabiqələrin şərtlərinə görə onların qalıblərindən investisiyalara vəsait alan özəlləşmiş təşkilatlar, onların uçotda məqsədli maliyyələşmə kimi pul vəsaitlərinin uçotu hesabları ilə müxabirləşməklə 544 sayılı hesabın kreditində əks etdirirlər. Qeyd olunan vəsaitlərin sərf edilməsi investisiya müsabiqələrinin şərtlərinə müvafiq olaraq işlənilib hazırlanmış investisiya proqramında nəzərdə tutulan qaydada həyata keçirilir. İnvestisiya proqramı nəzərdə tutulan

müddətlərdə bir başa təyinatı üzrə istifadə olunan, alınmış investisiya məbləğləri, vergiyə cəlb olunan mənbəni artırmırlar. Əgər qeyd olunan vəsaitlər təyinatı üzrə istifadə olunmamışdırsa, onda bu hissədə onlar ümumi müəyyən edilmiş qaydada mənfəət üzrə vergiyə cəlb olunan mənbəyə daxil edilməlidir.

Özəlləşdirilmiş bələdiyyə və dövlət müəssisələri 444, 544 sayılı hesablarda özəlləşmə fondunun yaradılması üzrə əməliyyatları (ayrıca “Özəlləşdirmə fondu” subhesabında) habelə özəlləşmiş müəssisə tərəfindən özəlləşmə fonduna yönəldilən, onun səhmləri hissəsində əmlak fondunun satışından əldə edilən pul vəsaitlərini əks etdirirlər. Səhmlərə görə fondunun borclarının uçotu, 444, 544 sayılı hesabların “Səhmlərə görə fonduna hesablaşmalar” subhesabında həyata keçirilir.

Bu əməliyyatların əks etdirilməsi qaydası respublikanın Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir.

Balansında mənzil fondu olan müəssisələr 544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabında kommunal xidməti üzrə: mərkəzi istilikxana, su təchizatı, o cümlədən isti su təchizatı, çirkab suların axıdılması (kanalizasiya xidməti), enerji təchizatı, ev və ətrafdakı ərazinin tibbi təmizliyinə riayət olunması, radioya görə kollektiv televiziya antenasının istifadəsinə görə xərcləri və bu mənzil kirayəsindən və icarədarlardan toplanan pulları uçota alırlar. 544 sayılı “Qısamüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının debetində kommunal xidməti üzrə toplanmayan pullar (202.11 sayılı hesabın kreditində), 544 sayılı hesabın kreditində isə mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan onların ödənilməsi üçün artıq toplanan pullar əks olunurlar (202.11 sayılı hesabın debeti). Kommunal xidmətləri üzrə xərclər əvvəlcə 202.11 sayılı “Xidmətedici istehsalatlar və təsərrüfatlar” subhesabının debetində (201, 207, 202.9, 531, 533, 244 və b. hesabların kreditində) uçota alınırlar. Mənzil kirayəşinlərindən icarələrdən toplanan pullar 202.11 sayılı hesabın kreditində (217 sayılı hesabın debetindən) əks olunurlar. Hər ay kommunal xidmətlərinin hər bir növü üzrə pulun artıq toplanması (202.11 sayılı hesabın kredit dövryyəsi, debet dövryyəsiindən artıq olduqda) və ya pulun az toplanmasını (202.11 sayılı hesabın debet dövryyəsi, kredit dövryyəsiindən çox olduqda) aşkar edirlər. Az toplanan pullar mənzil kirayəşinlərindən və icarədarlardan əlavə toplanmalıdır, artıq

toplanan pullar isə geri qaytarılmalıdır. Yenidən hesablaşmaları hər ay aparmaq olduqca zəhmətli olduğuna görə, belə işlər adətən daha uzun fasiləli vaxta görə (rübə yarım ildə və ya ildə bir dəfə) aparılır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, belə təcrübə zamanı inflasiya prosesi hesabına müəssisə iqtisadi itkilərə yol verir.

Bir sıra hallarda pulun tam toplanmamasına səbəb uçotda olan çatışmazlıq, icarədarlardan pulun toplanmamasının tam olmaması hesab olunur. Əgər su təchizatına və istilik təchizatına görə pulun tam toplanması evlərin daxili xidmətlərinin və müəssisə qurğularının xidməti üzrə işlərin zəif təşkil olunması nəticəsində baş verirsə, onda onların əlavə pul toplanması hesabına ödəməyə tam səlahiyyətli deyildir.

Mərkəzi istilikxana və su təchizatı üzrə yenidən hesablamaları mövsümi başa çatdıqda, pulun məbləğinin taç toplanmaması (artıq toplanması) qəti olaraq aşkar edildikdə aparırlar. Belə halda yeni istilik vermə dövrünə smetalar tərtib olunan zaman tam toplanmayan (artıq toplanan) məbləği smetaya (smetadan) daxil edirlər.

444, 544 sayılı hesablar kreditinə təsisçi müəssisələr nizamnamə kapitalına qoyuluş hesabına törəmə və ya onların iştirakı ilə yaradılan digər müəssisələrin istifadə etmək hüququ olmaqla təqdim etdikləri tikili və avadanlıqları onları ödəmədən əks etdirirlər (182 sayılı hesabın debeti), burada bu məbləğ müqavilənin fəaliyyət müddəti başa çatana qədər uçota alınacaq, sonra isə tərsinə yazılışla (444, 544 sayılı hesabların debeti, 182 sayılı hesabın krediti) silinəcəkdir.

Əgər əsas vəsaitlərin istifadə hüququ sonradan ödəmək şərti ilə verilmişdirsə (182 sayılı hesabın debeti, 442 sayılı hesabın krediti) onda 444 sayılı hesabda daxil olan ödəmələrin məbləğlərini uçotda alırlar. (223 sayılı hesabın debeti, 444 sayılı hesabın krediti). Müqavilənin başa çatdığı vaxtı 444 sayılı hesabda (kredit qalığı) 182 sayılı “Uzunmüddətli verilmiş borclar” hesabının 1-ci “Paylar və səhmlər” sunhesabında olan debet qaldığına bərabər məbləğ olur.

II FƏSİL. Nəqliyyat müəssisələrinin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsi məsələləri

2.1. Nəqliyyat müəssisəsində nizamnamə kapitalının formalaşması qaydası və onun uçotunun təşkili

Nizamnamə kapitalı – yarandığı və müvafiq orqanlardan qeydiyyatdan keçdiyi zaman müəssisəyə onun mülkiyyətçisi tərəfindən qoyulan vəsaitlərin məbləğidir. Bazar iqtisadiyyatına keçənə qədər Bakı şampan şerabları zavoduna lazım olan vəsaitlər dövlət tərəfindən ayrıldı. Onların dəyəri müəssisənin nizamnaməsində əks olunurdu. Fəaliyyət prosesində nizamnamə kapitalı dövlət orqanları tərəfindən müəyyən edilən qaydalar üzrə artırdı və ya azalırdı. Öz fəaliyyətini bazar iqtisadiyyatında aparan Bakı şampan şerabları zavodu kommersiya əsasında təşkil olunmuşdur. Bunun üçün bir neçə fiziki və hüquqi şəxslər, əmanətçi payçıların kollektivləri və ya səhmdarların korporasiyaları nizamnamə kapitalına pul məbləğlərini və ya qiymətliləri qoymaq yolu ilə kollektiv və ya korporativ mülkiyyət yarada bilər. Fəaliyyət göstərən dövlət

müəssisəsi olan Bakı şampan şərabları zavodu öz nizamnamə kapitalını bazar iqtisadiyyatını tətbiq etməklə kommersiyaya oxşar olaraq yenidən yaradır.

Nizamnamə kapitalı – istənilən təşkilatın hüquqi formalarında olan müəssisələrin istehsalat – təsərrüfat fəaliyyətinə təkan verən kapitalın start miqdarıdır. O özündə müəssisənin mülkiyyətinə sahib olmaq və sərəncam vermək hüququnu, hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsini və eyni zamanda müəssisənin istehsalat təsərrüfat fəaliyyətinin əsas mənbəyini əlaqələndirir.

Azərbaycan Respublikasının 24 mart 1995-ci il və 29 iyun 2004-cü il tarixli «Mühasibat uçotu haqqında qanunlarına» müvafiq olaraq nizamnamə kapitalı özündə, təsis sənədlərində müəyyən edilmiş ölçüdə, müəssisənin fəaliyyətini təmin etmək üçün onun yaradıldığı zaman iştirakçıların (mülkiyyətçilərin) əmlaka qoyduqları əmanətlərin (pul ifadəsində) məcmusunu əks etdirir. Bu kapital təsisçilər tərəfindən pul vəsaitləri, qeyri-maddi aktivlər, tikili və avadanlıqlar və dövriyyə vəsaitləri şəklində keçirilməlidir. Onun məbləği müəssisə qeydiyyatdan keçirilən zaman müəssisənin nizamnaməsində əks olunur. Nizamnamə kapitalı sonra torpaq, tikili və avadanlıqların, qeyri-maddi aktivlərin, onların köhnəlməsinin, dövriyyə və pul vəsaitlərinin hərəkətinin təsiri altında dəyişməməlidir. Bu, əgər müəssisə il ərzində öz təşkilati hüquqi formasını dəyişmirsə belə olur. Əgər o dəyişirsə, misal üçün, özəlləşmə ilə əlaqədar olaraq, onda nizamnamə kapitalının həcmi dəyişməyə icazə verilir. Bu, əmlakın qiymətləndirilməsi aktında, yeni təsis sənədlərində, nizamnamədə əks olunmalıdır. Yeni iki halda nizamnamə kapitalının həcmi dəyişilə bilər.

Nizamnamə kapitalının artması və ya azalması təsisçilərin (iştirakçıların) tərkibinə yeni üzvlərin qəbul olunması və ya təsisçilərin (iştirakçıların) çıxması hesabına baş verə bilər. Bu zaman nizamnamə kapitalının yeni həcmi qeydiyyatdan yenidən keçməsi məcburidir.

Müəssisənin illik fəaliyyətinin yekunlarına baxılmasının nəticələrinə görə mülkiyyətin iclası, ümumi iclası, heyəti nizamnamə kapitalının həcmi və ya onun bölüşdürülməmiş mənfəət, fondların qalıqları hesabına ayrılması yolu ilə və ya yeni səhmlərin buraxılması, köhnə səhmlərin nominalının artırılması, ya da

əksinə, dövrüyyədə olan səhmlərin miqdarının azalması yolu ilə dəyişilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Belə qərar qəbul edildiyi halda müəssisə təsis sənədlərinə müvafiq dəyişiklik aparır. Nizamnamədə dəyişiklik aparan müəssisəni qeydiyyatdan keçirən orqanın təsdiqini alan mühasibat nizamnamə kapitalının həcmi artırır və ya azaldır.

15 dekabr 1992-ci il tarixli Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu və 01 iyul 1994-cü il tarixli «Müəssisələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» müəssisələrin aşağıdakı təşkilati-hüquqi formalarını nəzərdə tutur: dövlət müəssisəsi, fərdi (ailə), şərikli (tam ortaqlı) payçı və şərikli (azı bir şərik və bir payçı tərəfindən təşkil olunur) (kommandit ortaqlıqlar), məhdud məsuliyyətli müəssisələr və səhmdar cəmiyyəti. Hər bir təşkilati-hüquqi forma üçün nizamnamə kapitalının yaradılması qaydası qanunvericiliklə və təsis sənədləri ilə nizama salınır, bunlar nizamnamə və təsisçilərin müqaviləsi hesab olunurlar.

Dövlət (bələdiyyə) müəssisənin nizamnamə kapitalı müvafiq büdcənin ayrılmış məbləği və ya başqa formada dövlətin (yerli şuranın) qoyduğu vəsaitlər hesabına yaradılır. İstehsalat-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisə istismara başladığı vaxtda ona tikili və avadanlıq dövrüyyə vəsaitləri ayrılır. Bu zaman müəssisə torpaq, tikili və avadanlıqları istehsalın illik həcmi yerinə yetirmək üçün tələb olunan ölçüdə dövrüyyə vəsaitlərini isə minimum tələbat ölçüsündə müvafiq büdcədən alır.

2.2. Nizamnamə kapitalının sintetik və analitik uçotu və onun təkmilləşdirilməsi

Yeni yaradılan müəssisənin nizamnamə kapitalı, onun təsisçiləri (iştirakçıları) tərəfindən keçirilən vəsaitlərdən toplanır. O təsisçilərin kollektiv mülkiyyəti və eyni zamanda hüquqi şəxs kimi müəssisənin mülkiyyəti hesab olunur. Bu baxımdan o, müəssisənin xüsusi vəsait fondu kimi çıxış edir. Digər tərəfdən o, hər bir təsisçinin mülkiyyəti hesab olunur. Hər birinin payı keçirilmiş məbləğlərlə və ya verilmiş vəsaitlərin dəyəri ilə müəyyən edilir.

Müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin mühasibat uçotunun hesablar planında, nizamnamə kapitalı mühasibat uçotunun metodikası ilə bünövrəsi qoyulmuş iki amillə əvvəlcədən müəyyən edilib: birincisi, nizamnamə kapitalı ilk başlanğıcda investisiya edilmiş vəsaitlərin miqdarı deməkdir; ikincisi, nizamnamə kapitalı təsis sənədlərində nəzərdə tutulan, fəaliyyətin bütün növlərində, müəssisənin fəaliyyətinin maliyyələşdirmə mənbəyi deməkdir (əsas fəaliyyət, kapital qoyuluşu, qiymətli kağızlara investisiyalar, ixracat-idxalat əməliyyatları və i.a.).

Yuxarıda qeyd olunanlardan asılı olaraq uçota qəbul edilən və balansda əks etdirilən nizamnamə kapitalının miqdarı, mütləq müəssisənin təsis sənədlərinə (bir qayda olaraq nizamnaməyə) müvafiq olmalıdır.

Nizamnamə kapitalının vəziyyəti və hərəkətinin sintetik uçotu üçün 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalı» passiv hesabı ayrılmışdır, onun kreditində investorlardan alınan xüsusi vəsaitlərin mənbələrinin əmələ gəlməsi əks olunur. Müəssisənin mühasibatlığı nizamnamə kapitalının dəyişilməsi ilə əlaqədar olan əməliyyatları, təsisçilərin müvafiq qərarının dövlət orqanlarında qeydiyyatın təsdiq olunmadan əks etdirə bilməz.

Müəssisənin illik fəaliyyətinin yekunlarının nəticələrinə baxıldıqdan sonra ümumi iclas, idarə heyəti, mülkiyyətçilərin iclası nizamnamə kapitalının həcmnin artırılması istiqamətində dəyişilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər.

Nizamnamə kapitalının artması bölüşdürülməmiş mənfəət, xüsusi fondların qalığı hesabına, səhmdar cəmiyyətlərində isə bundan başqa hələ həmçinin yeni səhmlərin buraxılması, köhnə səhmlərin nominalının artırılması hesabına həyata keçirilə bilər.

Nizamnamə kapitalının azalması dövriyyədə olan səhmlərin miqdarının azaldığı və ya səhmlərin nominal dəyərinin azaldığı halda baş verə bilər.

Əgər bir qərar qəbul edilərsə, onda müəssisə təsis sənədlərinə müvafiq dəyişiklik aparır.

Nizamnaməyə dəyişiklik aparan müəssisənin qeydiyyatdan keçirən orqanın təsdiqini alaraq, nizamnamə kapitalının artırılması və ya azaldılması üzrə mühasibat yazılışı tərtib edirlər.

Nizamnamə kapitalının artması, nizamnamə kapitalına keçən illərin mənfəətinin toplanmış məbləğlərini birləşdirmək yolu ilə həyata keçirilir, bu 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının ayrıca subhesabında uçota alınır. Nizamnamə kapitalına əvvəllər mənfəətdən yaradılmış yığım fondları birləşdirilə bilər, onların uçotu 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının ayrı-ayrı subhesablarında həyata keçirilir. Belə əməliyyatları aşağıdakı yazılışlarla əks etdirmək lazımdır:

343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının 2-ci «Keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti (örtülməmiş zərər)» subhesabının debeti.

343 sayılı « Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının 3-cü (yığım fondları) subhesabının debeti.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti.

Nizamnamə kapitalının azalması müəssisənin ümumi zərərlərinin ödənilməsi üçün həyata keçirilə bilər. Belə hallarda aşağıdakı yazılış tərtib edilir:

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının debeti.

801 sayılı «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabının və ya 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)» hesabının krediti.

Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının səhmlərin nominal dəyərinin artırılması vasitəsi ilə uçotda belə yazılışla əks etdirilir:

223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti.

811 sayılı «Asılı və birgə təşkilatların mənfəətlərində (zərərlərində) pay» hesabının debeti.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının krediti.

Səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının səhmləri saxlayanlara onların dəyərinin geri qaytarılması yolu ilə azalması 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabının debeti və 302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabının krediti üzrə əks etdirilir. Belə mühasibat yazılışı ilə səhmdarların və iştirakçıların xeyrinə kreditor borcları yaranır.

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabı üzrə analitik uçot müəssisənin təsisçiləri (iştirakçıları) üzrə aşağıda təxmini nümunəvi forması göstərilən cədvəldə aparılır:

Cədvəl №1

№	İştirakçı, F.A.A. (təşkilat)	Razılığa əsasən payı	Vəsait keçirilib		Keçirilmənin yekunu	Keçirilməyən məbləğlərin qalığı
			Tarix, sənəd	Məbləğ		
1.	Tahirov A.İ.	1150000	05.01.16. tar 3 sayılı kassa mədaxili orderi	1100000	1100000	50000

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi səhmdar cəmiyyətlərdə 301 saylı «Nominal (nizamnamə) kapital» hesabına «Sadə səhmlər» və «İmtiyazlı səhmlər» subhesablarını açırlar.

Səhm, səhmdarın cəmiyyətin idarə edilməsində, onun mənfəətin və cəmiyyətin ləğv edilməsi zamanı əmlakın qalıqlarının bölüşdürülməsində iştirak etmək hüququnu təsdiq edən qiymətli kağızdır. İmtiyazlı səhmlər səhmdar cəmiyyətində səs vermə hüququna malik deyillər, lakin səhmdara dividendləri almağa geniş hüquq, həmçinin səhmdar cəmiyyəti ləğv edilən zaman onun əmlakının bölüşdürülməsində üstünlük verirlər. İmtiyazlı səhmlər səhmdar cəmiyyəti tərəfindən nizamnamə kapitalının 10%-dən artıq olmayan məbləğdə buraxıla bilər.

Həm sadə, həm də imtiyazlı səhmlər adlı və təqvim edənə ola bilərlər. Vətəndaşlar ancaq adlı səhmlərin sahibi hesab olunurlar. Adlı səhmlərin hərəkəti səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin qeydiyyat kitabında əks olunur. Kitabda hər bir adlı səhmlər haqqında, onun əldə edilməsi tarixini, habelə səhmdarların hər birində belə səhmlərin miqdarı haqqında məlumatları yazırlar. Təqdim edənə aid səhmlər üzrə səhmlərin qeydiyyat kitabında ancaq onların ümumi miqdarı göstərilir.

Səhmdar cəmiyyəti biz səhmdarda olan səhmlərin miqdarına (payına) məhdudiyyət edə bilərlər.

2.3. Müəssisədə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotunun təşkili məsələləri

Səhmdar cəmiyyəti qeydiyyatdan keçdikdən sonra qeydiyyatdan keçmiş nizamnamə kapitalının məbləği qədər səhmdarların cəmiyyət qarşısında borcları əmələ gəlir. Təsisçilərlə hesablaşmaların uçotu üçün 302 saylı «Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi» hesabı istifadə edilir. Bu aktiv-passiv hesabdır, bir tərəfdən 302/2 «Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabı nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsisçilərlə hesablaşmaların uçotu üçün xidmət edir, o biri tərəfdən – 302/2 «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabı – onlara, yəni təsisçilərə hesablanmış gəlirlər üzrə təsisçilərə hesablaşmaların uçotu üçün xidmət edir.

Cəmiyyətin səhmdarları Səhmdar Cəmiyyətinin xüsusi reyesterində qeydiyyatdan keçirlər. Səhmdarların qoyuluşları üzrə hesablaşmaların analitik uçotu onların hər biri ilə kartatekalarda və ya cədvəllərdə aparılır, onlarda nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə borcların məbləği, onun ödənilmə tarixi, borcların ödənilməsinə aktivlərə keçirilmiş məbləğlər əks olunurlar. Təsisçilər əldə edilmiş səhmlərin məbləğinə torpaq, tikili və avadanlıqlar, qeyri-maddi aktivlər, manatlarla və ya xarici valyuta ilə pul vəsaitləri və digər maddi qiymətliyələr keçirə bilirlər.

Analitik uçotun aparılması üçün əsas kimi təsis sənədləri, torpaq, tikili və avadanlıqların və qeyri-maddi aktivlərin təhvil-qəbul aktları, ödəniş tapşırığı, kassa mədaxil orderləri və b. xidmət edirlər.

Beləliklə qeydiyyatdan keçmiş nizamnamə kapitalının məbləğinə 302/1 sayılı «Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabının debeti üzrə qeydlər aparılır. Bu subhesab aktivdir, onun debet qalığı ayın əvvəlinə nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsisçilərin borclarının məbləğini əks etdirir; debet üzrə dövriyyədə hesabat ayında nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsisçilərin yeni borclarının əmələ gəlməsi əks olunur; kredit üzrə dövriyyədə – pul vəsaitləri və maddi qiymətlilər, əmlak şəklində keçirilmiş debitor borclarının ödənilmiş məbləği əks olunur.

Səhmdar cəmiyyətlərinin təsərrüfat fəaliyyəti qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq həyata keçirilir. Məsələn cəmiyyət tərəfindən əldə edilən mənfəət müəssisənin mənfəətindən vergi haqqında qanuna müvafiq olaraq vergiyə cəlb edilir. Vergiyə cəlb edilməli mənfəəti hesablayan zaman ümumi mənfəət, təsis sənədlərində qeyd olunan həmin ehtiyat fondunun ölçüsünə çatıncaya qədər lakin nizamnamə kapitalının 25%-dən çox olmamaqla səhmdar cəmiyyətinin ehtiyat fonduna ayırmalarının məbləği qədər (müstəqil müəyyən edilmiş hər ay müəyyən faizlə) azaldılır. Bu zaman ehtiyat fonduna ayırmaların hesablanmış məbləği (hər ay, hər rüb) vergi tutulan mənfəətin 50%-dən çox olmamalıdır. Sonra mənfəətin məbləği vergiyə cəlb edilməyə hesablanır.

Mənfəətin qalan məbləği (ümumi mənfəət çıxılsın ehtiyat fondunun yaranmasına yönəldilən məbləğ, çıxılsın mənfəətdən vergi) səhmdarların iclasının qərarlarına əsasən bölüşdürülür. Bu zaman o, bir qayda olaraq hissəyə bölünür: biri dividendlərin ödənilməsinə, o biri isə xüsusi təyinatlı fondların yaranmasına yönəldilir. Dividend hər rübdə və ya yarım ildə bir dəfə, ildə bir dəfə ödənilə bilər. Aralıq dividend direktorlar tərəfindən elan edilir və cəmi müəyyən edilmiş ölçüyə malikdir. Qəti, yəni, axıncı dividend aralıq dividendlərinin ödənilməsinə nəzərə almaqla illik işin nəticələrinə görə illik ümumi iclas tərəfindən elan edilir.

İmtiyazlı səhmlər üzrə qəti müəyyən edilmiş dividend onlar buraxılan zaman müəyyən edilir. Bu səhmlər üzrə dividendlər əldə edilmiş mənfəətin qədərindən asılı

olmayaraq və birinci növbədə hesablanır və ödənilir. Əgər imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsi üçün əldə edilmiş mənfəət kifayət deyilsə, onda bu məqsədlər üçün xüsusi yaradılmış ehtiyat fondu və ya digər mənbələr istifadə edilir. Dövriyyəyə buraxılmayan səhmlər üzrə dividendlər ödənilmir. Dividend əgər səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsində bu nəzərdə tutulubsa səhmlər, istiqraz vəərəqələri, əmtəələr şəklində verilə bilər. Cəmiyyət dividendin qədərini vergini nəzərə almadan elan edir. Dividend ancaq keçirilmiş qoyuluşun hissəsinə və ya əldə edilmiş səhmlərə görə ödəməyə keçirilmiş məbləğə mütənasib olaraq ödənilir. Dividendlər şəklində alınan gəlirlərdən vergi, ödəmə mənbəyindən, daha doğrusu səhmdar cəmiyyətinə tutulur.

**Təsisçilərlə hesablaşmalar üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi 302/1 sayılı
«Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabı**

Hesabların krediti	Hesabların debeti
Q-hesabat ayının əvvəlinə təsisçilərin borc məbləği.	Təsisçilər borcların ödənilməsinə aşağıdakılar keçirilən zaman.
301-nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsisçilərin borclarının əmələ gəlməsi	111- torpaq, tikili və avadanlıqlar 104-qeyri-maddi aktivlər 221, 223-pul vəsaitləri 201, 207, 205-sair aktivlər

Gəlirlər üzrə səhmdarlarla hesablaşma uçotu üçün 302/2 sayılı «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabından istifadə edilir. Subhesab-passivdir, onun kredit qalığı səhmdar cəmiyyətinin səhmdarlar qarşısında borclarının məbləğini göstərir. 302/2 sayılı subhesabının krediti 811 sayılı «Asılı və birgə təşkilatların mənfəətlərində (zərərlərində) payı» hesabının debeti ilə müxabirləşir. 302/2 subhesabının debeti 521, 302/1, 223, 221 sayılı hesabların kreditləri ilə müxabirləşir. Səhmdar cəmiyyətində işləyən səhmdarlara dividendlər hesablanan zaman 533 sayılı «Əməyin ödənişi üzrə işçi heyətinə olan qısamüddətli kreditor borcları» hesabından istifadə edilir.

Dividendlər tutulan vergilərin məbləğləri göstərilən mühasibat arayışı üzrə səhmdarların iclasının qərarına və protokoluna əsasən hesablanır. Gəlirlərin köçürülməsi və ödənilməsi kassa məxaric orderləri və ödəmə tapşırıqları əsasında həyata keçirilir. Gəlirlər üzrə səhmdarlarla hesablaşmaların analitik uçotu hər bir səhmdar üzrə 7 saylı cədvəldə aparılır. Səhmdarların gəliri üzrə hesablaşmaların sintetik uçotu 8 saylı jurnal-ordedə aparılır.

Səhmdarlarla hesablaşmalar üzrə əməliyyatların əks etdirilməsi

302/2 sayılı «Gəlirlər üzrə hesablaşmalar» subhesabı.

Hesabların krediti	Hesabların debeti
521- səhmdarlardan tutulan (fiziki və hüquqi şəxslərdən gəlir vergisinin məbləğləri.	Q- Gəlirlər üzrə səhmdarlar qarşısında olan borcların məbləği
302/1- səhmdarlar tərəfindən onların nizamnamə fonduna qoyuluşlar üzrə borclarının ödənilməsinə dividendlərin məbləğləri.	811- hesabat dövrü ərzində hesablanmış dividendlərin məbləğləri.
221, 223 - səhmdarlar tərəfindən köçürülmüş gəlirlərin məbləğləri	343 - əldə edilmiş mənfəətin həcmi dividendlər üzrə ödəməyə hesablamaların məbləğindən az olan halda imtiyazlı səhmlər üzrə hesablanmış dividendlərin məbləğləri.

Səhmdar cəmiyyəti hüquqi şəxslərdən səhmlər üzrə hesablanmış gəlirlərin məbləğlərindən gəlir vergisini Azərbaycan Respublikasında müəssisə və təşkilatların gəlirindən vergilər haqqında Qanun əsasında gəlirdən 15% qədərində tutur, fiziki şəxslərdən isə – fiziki şəxslərdən vergilər haqqında Azərbaycan respublikasının Qanununa əsasən tarif sütununa müvafiq tutulur.

Bütün aparılmış tutulmalar haqqında səhmdar cəmiyyəti özünün qeyd olunduğu (olduğu) yer üzrə dövlət vergi müfəttişliyinə xəbər verir.

302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabında müəssisənin təsisçilərlə onun nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmaları uçota alınır.

Səhmdar cəmiyyəti yaradılan zaman 302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalının ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti üzrə 301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalı» hesabı ilə müxabirləşməklə səhmə yazılan şəxslərin borclarının məbləği uçota qəbul edilir.

Təsisçilərin qoyuluşlarının məbləğlərinin faktiki daxil olması zamanı 302 sayılı hesabın krediti üzrə pul vəsaitlərinin uçotu üzrə hesablarla müxabirləşməklə qeydlər aparılır. Müəssisənin mülkiyyətinə maddi qiymətliyə və başqa qiymətliyə (pul vəsaitlərindən başqa) verilən zaman 302 sayılı hesabın krediti ilə 101, 111 sayılı istehsalat ehtiyatlarını uçota alan hesablarla müxabirləşməklə qeydlər aparılır.

Müəssisəyə istifadə etmək üçün binalar, qurğular və avadanlıqlar verilən zaman 302 sayılı hesabın krediti və 101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər» hesabının debeti üzrə yazılış aparılır.

Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar hesabına müəssisənin mülkiyyətinə natural formada təqdim edilən əmlakın mədaxil edilməsi (səhmlərin ödənilməsinə), iştirakçıların razılığı üzrə qiymətləndirilməklə həyata keçirilir. Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar hesabına müəssisənin istifadəsinə natural formada verilmiş əmlakı mədaxil edilməsi (səhmin ödənilməsinə), əgər təsis sənədlərində başqa bir şey nəzərdə tutulmayıbsa, təsis sənədlərində müəssisənin fəaliyyətinin göstərilən bütün müddəti ərzində və ya təsisçilər tərəfindən müəyyən edilmiş digər müddət ərzində həmin əmlakın istifadə edilməsinə görə hesablanmış icarə ödəməsindən asılı olaraq müəyyən edilmiş qiymətlə həyata keçirilir.

Mühasibat uçotunda nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə təsərrüfat yoldaşlıq cəmiyyətlərinin digər növlərinin iştirakçıları ilə hesablaşmalar oxşar qaydada əks etdirilir. Bu zaman 302 sayılı hesabın debeti və 301 sayılı hesabın krediti kimi yazılış təsis sənədlərində elan edilmiş nizamnamə fondunun bütün həcminə aparılır.

Səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılan müəssisələrin səhmləri, onların nominal dəyərindən artıq qiymətə satılan halda, satış və nominal dəyər arasındakı fərqlərin əldə edilmiş məbləği 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının kreditinə aid edilir.

302/2 sayılı hesabın 2-ci subhesabında müəssisənin təsisçilərlə onlara gəlirlərin ödənilməsi üzrə hesablaşmalar uçota alınır. Müəssisənin təsisçilərinin tərkibinə daxil olan onun işçilərinin gəlirlərinin hesablanması və ödənilməsi 533 sayılı «Əməyin ödənilməsi üzrə işçi heyətinə qısamüddətli kreditor borcları» hesabında uçota alınır.

Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərin hesablanması 343 sayılı «Keçmiş illər üzrə borc» (hesabat ilinin mənfəəti və ya keçən illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti hesabına) hesabının debeti və 302 sayılı hesabın krediti üzrə qeydlə əks etdirilir. Gəlirlərin ödənilməsi üçün mənfəət olmadıqda və ya çatışmadığı zaman, lakin qanunvericilikdə və ya təsis sənədlərində nəzərdə tutulan öhdəçilik olan zaman, gəlirlərin ehtiyat fondu hesabına ödənilməsi üzrə gəlirlərin hesablanması 335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının debeti və 302 sayılı hesabın krediti üzrə əks etdirilir.

Gəlirlərin hesablanmış məbləğlərinin ödənilməsi bu cür əks etdirilir 302/2 sayılı hesabın debeti 221, 223 sayılı hesabların krediti. Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərin bu müəssisənin məhsulu (iş xidməti) ilə ödənilməsi zamanı mühasibat uçotunda 302 sayılı hesabın debeti və 601 sayılı «Satış» hesabının krediti müxəbirləşməklə əks etdirilir.

Müəssisədə iştirakdan olan gəlirlərə görə verginin məbləğləri həmin müəssisədə 302 sayılı hesabın debetində və 521 sayılı hesabın kreditində əks etdirilir. 302 sayılı hesabın analitik uçotu səhmdar cəmiyyətlərində təqdim edən səhmlərə görə səhmdar – sahibkarlarla hesablaşmaların uçotundan başqa hər bir təsisçi üzrə aparılır.

Misallar. 1. Səhmdar cəmiyyəti qeydiyyatdan keçmiş 60 000 000 manat məbləğində nizamnamə kapitalına malikdir. Ona nominal dəyəri 150 000 manat olan 40 imtiyazlı səhmlər daxildir. Nizamnamə kapitalı yaradılan zaman belə qeyd aparılır:

302 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalının ödənilməmiş hissəsi» hesabının debeti

301 sayılı «Nominal (nizamnamə) kapitalı» hesabının krediti

Əldə edilmiş səhmlərə görə səhmdarlar tərəfindən aşağıdakı haqqı keçirilib:

a) pul formasında 50000000 manat məbləğində 223 sayılı «Bank hesablaşma hesabları» hesabının debeti – 50000000 manat 302/1 sayılı «Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar üzrə hesablaşmalar» subhesabının krediti – 50000000 man.

b) əsas vəsaitlərlə 1500000 man məbləğində 111 sayılı «Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər» hesabının debeti 1500000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 1500000 man.

c) 800000 man məbləğində patentlər 101 sayılı «Qeyri-maddi aktivlər – Dəyər» hesabının debeti 800000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 800000 man.

ç) 2000000 manat məbləğində materiallar 201 sayılı «İstehsalat ehtiyatları» hesabının debeti 2000000 man. 302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabının krediti 2000000 man.

302/1 sayılı hesabın 1-ci subhesabın debeti və krediti dövriyyələrini müqaisə edərək səhmdar cəmiyyətinin nizamnamə kapitalının nə qədər yaradıldığını müəyyən edirlər. Məsələn, səhmdarların borcu (302/1 sayılı hesabın debeti) 60000000 manata bərabərdir, borcların ödənilməsinə (302/1 sayılı hesabın krediti) keçirilmiş məbləğlər 54900000 manat təşkil edirlər. Beləliklə nizamnamə kapitalı 54300000 manata yaradılıb. Nizamnamə kapitalının qoyuluşlar üzrə səhmdarların borcu 5700000 manat təşkil edir (60000000man-54300000man). Bu yayılmamış səhmlərdir.

2. İl başa çatdıqda səhmdar cəmiyyəti 15000000 manat qədərində balans mənfəti əldə etmişdir. Səhmdar cəmiyyəti birici növbədə balans mənfəətindən mümkün olan zərərləri örtmək üçün balans mənfəətinin 1%-i qədərində ehtiyat fondu yaradır – $15000000 \times 1\% : 100 = 150000$ manat. Yaradılmış ehtiyat fondunun məbləğində belə qeyd aparılır.

811 sayılı «Asılı və birgə təşkilatların mənfəətlərində (zərərlərində) pay» hesabının debeti 150000 man

335 sayılı «Digər ehtiyatlar» hesabının krediti 150000 man.

Səhmdar cəmiyyəti üçün vergi tutulması mənfəət balans mənfəəti və ehtiyat fonduna ayırmalar arasındakı fərqə bərabər olacaq.

$15000000 - 1500000 = 13500000$ manat. Səhmdar cəmiyyəti üçün faiz dərəcəsinin ölçüsü 32%-dir, mənfəətdən verginin məbləği 4320000 manata ($13500000 \times 32 : 100$) bərabər olacaqdır. Səhmdar cəmiyyətinin sərəncamında qalaq xalis mənfəət 9180000 manata ($13500000 - 4320000$) bərabərdir.

Səhmdarların iclası qərar qəbul edib ki, xalis mənfəətin 50%-i dividendlərin ödənilməsinə yönəldilsin, daha doğrusu 4590000 manatı ($9180000 : 2$).

Əvvəlcə imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin hesablanması aparılır: onlar üzrə imtiyazlı dividend hər bir səhmə illik 20000 manat qədərində müəyyən edilib. Beləliklə, imtiyazlı səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsi üçün 800000 manat (20000×4 səhmə) tələb olunur; adi səhmlər üzrə dividendlərin ödənilməsinə 3790000 manat ($4590000 - 800000$) qalır.

Bir səhmdə dividendin məbləği 11770 manata ($3790000 : 322$) bərabərdir, alınmamış səhmlərin miqdarı 38 ədəddir ($5700000 : 150000$). Dividendlər ancaq satın alınmış səhmlər üzrə ödənilirlər, ona görə 360 səhmin ümumi miqdarı deyil, ancaq satın alınmış səhmlərin miqdarı – 322 səhm götürülür. Səhmdar cəmiyyətinin səhmdarlarının reyestrinə əsasən səhmdarın malik olduğu səhmlərin miqdarından asılı olaraq hər bir səhm saxlayana dividendlərin hesablanması həyata keçirilir. Bir adi səhm saxlayana 11770 manat hesablanacaq. Hesablanmış dividendlərin məbləğinə belə qeyd aparılır:

811 sayılı «Asılı və birgə təşkilatların mənfəətlərində (zərərlərində) pay» hesabının debeti	379000 man
--	------------

302/2 sayılı hesabın 2-ci subhesabının krediti	379000 man.
--	-------------

2.4. Nəqliyyatda daşınmadan əldə edilən gəlirlərin və iqtisadi həvəsləndirmə fondlarının əmələ gəlməsinin uçotu

Avtomobil nəqliyyatı müəssisələrinin bütün növdən olan daşınmalardan, iş və xidmətlərdən olan ümumi gəliri 601 sayılı “Satış” hesabının kreditində uçota alınır.

Yük daşınmaları üzrə gəlirlərə aşağıdakı mənbələr daxil edilir: Yüklərin daşınmasını yerinə yetirməyə görə, birinci yükləmə məntəqəsinə və ya axırındakı boşaltma məntəqəsindən avtomobillərin boş yürüşünə görə, çəkməklə, getməklə və yüklərin çəkisinin artıqlığı ilə əlaqədar avtomobillərin əlavə olaraq boş dayanmasına görə; yüklərin qəbulunun baş tutmaması zamanı avtomobillərin yürüşünə görə ; yük daşınması zamanı brezentdən və başqa örtük vasitələrindən istifadə edilməsinə görə.

Yük daşıma və yük boşaltma məntəqələrində müəyyən edikmiş vaxt normalarının əksinə olaraq nəqliyyatın boşdayanmasının ixtisara salınmasının hər bir dəqiqəsinə görə yükəgöndərənlərə (yükalanlara) verilən güzəştlərin məbləğləri daşınmalara görə gəlirlərin azaldılmasına yönəldilir.

Cərimələrin: müəyyən edilmiş vaxt normalarından artıq yükəvurma və yükboşaltma məntəqələrində müştərilərin günahı üzündən avtomobillərin boşdayanmasına görə; baş tutmayan yükdaşınma ilə əlaqədar olaraq avtomobillərin yürüşünə görə; sənədləşdirmədənətiraz etməyə və ya əmtəə nəqliyyat sənədlərinin və yol vərəqələrinin düzgün rəsmiləşdirməməyə görə; daşınmaq üçün yüklərin verilməməsinə görə alınan cərimə məbləğləri 731.4 sayılı hesabda deyil 801 saylı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabında uçota alınır.

Sərnişinlərin avtobuslarda və məşurət minik avtomobilləri- taksilərinə daşınmalarından olan gəlirlər, respublikaarası və əyalətlərarası xətlərdə aparılan

sərnişinlərdən tutulan sığorta rüsumunu çıxdıqdan sonra 601 sayılı “Satış” hesabında əks olunur. Sığorta rüsumunun məbləğləri eyni zamanda satışdan əldə edilən məbləği mədaxil edilməklə 521 sayılı “ Vergi öhdəlikləri “ hesabının kreditində əks olunur.

Baqajların daşınmasına görə sərnişinlərdən alınan məbləğlər gəlirlərin ümumi məbləğinə daxil edilir və 601 sayılı “Satış” hesabının kreditində uçota alınır.

Sərnişin avtonəqliyyatlarından istifadə qaydalarını pozmağa görə (biletsiz gediş, baqaja görə ödənilmənin həyata keçirilməsinə və i.a. görə) alınmış cərimələrin məbləğləri 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesaba aid edilir. 601 sayılı “Satış” hesabından uçota alınmır.

Nəqliyyat-ekspedisiya və yüklənmə, boşaltma əməliyyatlarını həyata keçirən avtomobil nəqliyyatı təşkilatları və müəssisələri 601 sayılı “Satış” hesabında qeyd olunan işlərin və müqavilə ilə və ya işlərin ayrı-ayrı növləri üzrə müəyyən edilmiş tariflər əsasında dəyəri üzrə edilmiş xidmətlərdən əldə edilən gəlirlərin məbləği əks olunur.

177 sayılı “Digər qısamüddətli debitor borcları” hesabı ilə müxabirləşməklə 601 sayılı “Satış” hesabının debetinə hər ay daşınmanın hər bir növü üzrə ümumi gəlirin məbləğindən 2% qədərində avtomobil yollarının inşasına və yenidən qurulmasına ayırmalar aid edilir.

Ayın axırında 202 sayılı “İstehsalat məsrəfləri” hesabından 601 sayılı “Satış” hesabının debetinə istismar, nəqliyyat ekspedisiya əməliyyatları, yükləmə-boşaltma və digər işlər üzrə onda uçota alınan xərclər keçirilir. Daşımaların, əməliyyatların və işlərin hər bir növü üzrə 601 sayılı “Satış” hesabında aşkar edilən nəticələr (gəlir və ya zərər) hər ar 801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabına silinir:

a) Dt-601

b) Dt-801

Kt-801

Kt- 601

Avtonəqliyyatın balansında 601 sayılı “Satış” hesabının qalığı olmur.

Əvvəlcədən ödəmə qaydasında sifarişçi tərəfindən gələcəkdə daşımaya görə hesablar üzrə avtonəqliyyat müəssisəsinin 223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabına pul məbləğlərinin daxil olması bu cür əks etdirilir:

1) Dt-223 Kt-243,192

2) Həmçinin daşınma yerinə yetirildikdən sonra:

a) vahid tarif üzrə faktiki dəyərə

Dt-171, 211 Kt-601

b)Əvvəlcədən olan ödəmənin hesaba alınması

Dt-192 Kt-171

c)Əlavə ödəmə olarsa

Dt-223 Kt - 171

ç)Artıq alınmış avansın geri qaytarılması

Dt- 171 Kt- 601

Daşınmaya görə hesablar inkassa üçün banka təhvil verildikdə

Dt – 171 Kt- 601

Daşınmaya çəkilən xərclərin tam məbləği bu cür əks etdirilir

1) Dt – 601 2) Dt-171 3) Dt- 221,223 4) Dt-801 və ya Dt- 601

Kt- 202 Kt- 601 Kt- 171 Kt- 601 Kt- 801

Avtomobil nəqliyyat müəssisələrində iqtisadi həvəsləndirmənin üç fondu yaradılır:

a) maddi-maraq fondu

b) sosial-mədəni tədbirlər və mənzil tikintisi fondu

c) istehsalın inkişafı fondu.

Maddi-maraq və sosial- mədəni tədbirlər və mənzil tikintisi fondları mükafatlandırma fondlarına aiddirlər. Onların yaranma mənbələri sabit normativlər üzrə hesablanmış mənfəətdən ayırmalar hesab olunur.

İstehsalın inkişafı fondu aşağıdakı mənbələr hesabına yaradılır:

a) mənfəətdən ayırmalar;

b) tikinti və avadanlıqların tamamilə bərpası üçün müəyyən edilmiş amortizasiya ayırmaları;

c) tikinti və avadanlıqların tərkibinə aid olan çıxan və köhnələn əmlakın, onun ləğv edilməsi ilə əlaqədar olan xərcləri çıxmaqla satışdan əldə edilən vəsait.

İqtisadi həvəsləndirmə fondları kateqoriyasına ümumi istifadədə olan avtomobil nəqliyyatı sisteminin müəssisələrində və təşkilatlarında yaradılan aşağıdakı fondlara aid edilir:

- 1) qara və əlavə metal qırıntılarının toplanması və təhvil verilməsinə görə mükafatlandırma fondu;
- 2) təkrar xammalın toplanması, seçilməsi, saxlanması və təhvil verilməsinə görə mükafatlandırmaya yönəldilmiş maddi maraq fondu;
- 3) ixrac üçün məhsulun (xidmətin) göndərilməsinə görə mükafatlandırma fondu;
- 4) ixtiraçılıq və səmərəli təkliflərin tətbiq olunmasına təsirə görə işçilərin mükafatlandırılması fondu;
- 5) yeni texnikanın yaradılması və tətbiqinə görə mükafatlandırma fondu və b.

Daşınmaların maya dəyərinin aşağı salınması avtomobil nəqliyyatında yığımın əsas mənbələrindən biri sayılır. Ona görə daşınmaların maya dəyərinin sistemə olaraq aşağı salınması avtomobil nəqliyyatı müəssisələrinin kollektivinin mühüm vəzifələrində biri hesab olunur.

Avtomobil nəqliyyatında sənayeyə nisbətən məsrəflərin iqtisadi elementlər və kalkulyasiya maddələri üzrə nomenklaturanın qurulmasında, üstəlik xərclərin bölüşdürülməsində bəzi xüsusiyyətlər vardır.

Avtomobil nəqliyyatı müəssisələrində xərclərin elementlərinin aşağıdakı nomenklaturası qəbul edilib: avtomobil yanacağı, materiallar, ehtiyat hissələri, tikili və əvəzləmələrin amortizasiyası, əmək haqqı, sosial müdafiə fonduna ayırmalar və sair xərclər.

Daşınmaların və digər işlərin ayrı-ayrı növlərinin maya dəyərini aşkar etmək üçün məsrəflərin kalkulyasiya maddələri üzrə qruplaşdırılmasından istifadə edilir. Bu cür qruplaşdırmanın prinsipi məsrəflərin məqsədli təyinatından və onların daşınmasının maya dəyərinin yaranmasında iştirakı xarakterindən ibarətdir. Məsrəflər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- 1) Sosial müdafiə fonduna ayırmalarla və əlavə əmək haqqı
- 2) Avtomobillər üçün yanacaq

3) Sürtkü və s. istismar materialları (mühərrik üçün yağ, konsistent yaylaması, kerosin, silgi və s. materiallar)

4) Avtomobil şinlərinin köhnəlməsi və təmiri

5) Avtomobillərin cari təmiri və texniki xidmət

6) Avtomobil nəqliyyatının hamısının amortizasiyası

7) Üstəlik xərclər

Avto müəssisələrdə müstəqim xərclər (1-6-cı maddələr) 202 saylı “İstehsalat məsrəfləri” hesabında, qeyri-müstəqim xərclər (7-ci maddə) isə 721 saylı “İnzibati xərclər” hesabında uçota alınır.

Avtotəsərrüfatlarda müstəqim xərcləri 202 saylı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının 9-cu “Köməkçi istehsalat” subhesabının (avtomobil nəqliyyatı analitik hesabında), qeyri-müstəqim xərcləri isə - 202 saylı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının 8-ci “Ümumiistehsalat xərcləri” subhesabında uçota alırlar.

Avtomüəssisələrdə quruluş bölmələri mövcud olan zaman (avtokalonlar, sexlər, emalatxanalar və b.) bu bölmələrin hər birinin üstəlik xərcləri adətən 202 saylı “İstehsalat məsrəfləri” hesabının 8-ci “Ümumistehsalat xərcləri” subhesabında uçota alınır. Bu zaman müstəqim xərcləri analitik uçotda daşınmaların növləri üzrə əks etdirirlər. Bu növlərə aiddirlər: yük daşınması; kiçik partiyalı yük daşınması (saat hesabı ödəmə); sərnəşin daşınması, taksimotor daşınması və b.

Müstəqim xərclərin tərkibindəki bəzi xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır. Avtomobil nəqliyyatında avtomobillərə texniki xidmət üçün xərclər həyata keçirirlər. Texniki xidmət anlayışına gündəlik texniki xidmət (yumaq, yağlamaq və b.), birinci texniki xidmət (avtomobilin ayrı-ayrı hissələrinin nizamlanması, bərkdirici detalların dəyişdirilməsi, mühərrikdə yağın dəyişdirilməsi və i.a.) və ikinci texniki xidmət (ayrı-ayrı aqreqlərin işinin daha dəqiq yoxlanması, ayrı-ayrı detalların dəyişdirilməsi, mühərrikin işlənməsinin nizamlaşdırılması, yağlayıcı materialların dəyişdirilməsi və b.) aid edirlər.

Qeyd olunan xərcləri ayrı-ayrı avtomobillər arasında, həmçinin sonra isə ayrı-ayrı daşınma növləri arasında aşağıdakı kimi bölüşdürürlər. Ayrı-ayrı avtomobil üzrə sərf olunmasını uçota almaq mümkün olan materiallar (mühərrik üçün yağ, yandırıcı

şamların dəyişdirilməsi və i.a.) ilk sənədlər əsasında müstəqim yolla aid edirlər. Ümumi istifadə olunan digər materialların sərfi (silgi materialları, solidol və b.), yağlayıcıların nizamlayıcı –çilingərlərin və başqa işçilərin əmək haqqı avtomobillər üzrə texniki xidmətlərin faktiki miqdarına və ya təmir-xidmətedici fəhlələrin əsas əmək məbləğinə mütənasib olaraq bölüşdürürlər.

Avtomüəssisələrin üstəlik xərclərinin tərkibi sənaye müəssisələrinin inzibati xərclərinin tərkibindən az fərqlənir. İnzibati xərclərin bölüşdürülməsi metodlarındada prinsipcə elə bir fərq yoxdur. İnzibati xərcləri daşınmaların müxtəlif növlərinin maya dəyərinə, habelə nəqliyyat- ekspedisiya və yükləmə-boşaltma işlərinin maya dəyərinə, aparıcı ixtisasdan olan işçilərin (sürücülərin və konduktorların, istehsalat fəhlələrinin, ekspeditorların, yükləyicilərin və i.a.) əsas istehsalat əmək haqqına və ya işlənmiş avtomobil saatların sayına (bir qayda olaraq, müxtəlif növdən daşınmalar yerinə yetirən qarışıq avtomobil parkı olan avtomüəssisələrə) mütənasib olaraq bölüşdürülür. Bu zaman nəqliyyat-ekspedisiya və yükləmə boşaltma işlərinin maya dəyərinin tərkibinə ancaq idarə aparatının saxlanmasına çəkilən xərclərin hissəsi daxil edilir.

Avtotəsərrüfatların inzibati xərclərinin tərkibi sənaye müəssisələrinin köməkçi istehsalatlarının ümumistehsalat xərclərinin tərkibinə oxşardır. Nəqliyyat xidmətinin maya dəyərinə onları nazirlik və idarələrin sahə təlimatlarında müəyyən edilmiş qaydada daxil edirlər.

Avtomüəssisələrdə məsrəflərin uçot obyektləri daşınmaların və işlərin növləri hesab olunur. Onlara yuxarıda qeyd olunanlardan başqa cəlb edilmiş nəqliyyatla daşımaları, digər təşkilatların yük avtomobillərinin boş yürüşünün istifadə edilməsi də aid edilir. Bu zaman yük və sənişin avtomobil nəqliyyatının istismarı üzrə xərcləri onun xidmətlərinin hesablaşma sistemləri üzrə ayrıca (saatlıq tarif, tona görə, pullu avtoton-saat və i.a.) uçota alınır.

Kalkulyasiya obyekti nəqliyyat işləri vahidinə düşən, istismar işlərinin orta həcmi kimi müəyyən edilən avtomobil daşınmalarının vahidi hesab olunur. Maya dəyərinin kalkulyasiyasını yüklərin daşınması üçün 1 ton-kilometrə, sənişin daşınması üçün 1 sənişin-kilometrə və toksomator daşınması (yük və sənişin) üçün 1 pullu kilometrə hesablayırlar. Maya dəyərinin tənzimlənməsi və hesablanması zamanı hesablamaları

sadələşdirmək üçün kalkulyasiya obyektlərinin iriləşdirilmiş vahidlərini 10 tkm, 10 sərnişin km, 10 pullu km tətbiq edirlər.

Avtomobil nəqliyyatında daşınmaların maya dəyərinin kalkulyasiya edilməsinin müxtəlif metodları tətbiq edilir. Müstəqim hesab metodu daha çox yayılmışdır, bu metod zamanı faktiki maya dəyərini xərclərin hər bir kalkulyasiya maddəsi üzrə daşınmaların müəyyən növlərinə görə məsrəflərin məbləğini, hesabat dövründə yerinə yetirilən işlərin və ya xidmətlərin faktiki vahidinin miqdarına bölmək yolu ilə hesablayırlar.

Qarışıq avtomobil daşınmaları zamanı məsrəflərin əmsallara mütənasib olaraq bölüşdürülməsi metodundan istifadə edirlər. Bu metod zamanı kalkulyasiya vahidinin miqdarının çevirmə əmsallarının vasitəsi ilə istehsalı ölçülə bilən vahidə çevirmək yolu ilə müəyyən edirlər. Bunun üçün verilmiş tonkilometrlərdə ümumi istehsalı müxtəlif növləri üzrə istehsal edilmiş vahidlərin miqdarını müvafiq çevirmə əmsallarına vurmaqla alırlar. Nəticədə şərti çevrilmiş ton-kilometri müəyyən edirlər, onda avtomüəssisənin bütün işi əks olunur və şərti orta vəziyyətə çevrilmiş 10 ton kilometrərin maya dəyəri aşkar edilir.

Bundan sonra sadə metodla daşınmaların müəyyən növlərinin konkret kalkulyasiya vahidlərinin maya dəyərini əldə edirlər.

Avtotəsərrüfatlarda bir qayda olaraq müəssisələrin əsas fəaliyyətində istifadə olunan kalkulyasiya metodları tətbiq edilir. Lakin burada da əsas və köməkçi istehsalat sexlərinə və digər quruluş bölmələrinə göstərilən nəqliyyat xidmətlərinin həcmi müəyyən edirlər.

Daşınmanın vahidinin maya dəyəri müəyyən edildikdən sonra (1+km, 10 tkm, 1 avtomobil –gün və i.a.) avto təsərrüfatın faktiki xərclərini nəqliyyat xidmətinin istehlakçıları arasında onlar üçün yerinə yetirilən işlərin həcminə mütənasib olaraq bölüşdürürlər.

Mühasibat uçotunda belə mühasibat yazılışı aparılır:

Dt-202, 202.8, 202.9, 721, 202.11

Kt- 202.9 (“Avtomobil nəqliyyatı” analitik hesabı).

III FƏSİL. Müasir iqtisadi şəraitdə nəqliyyat müəssisəsinin özəlləşdirilməsi əməliyyatlarının uçotunun təşkili

3.1. Özəlləşdirmənin ümumi vəziyyəti və nizamnamə kapitalının yaradılması prosesi

Qeyd edək ki, özəlləşdirilmiş müəssisələrdə uçotun aparılması yolları və üsulları fəaliyyət göstərən müəssisələrlə eyni mənəlidir, çünki onlar ya müstəqil hüquqi şəxs kimi qalırlar, ya da mülkiyyət formasını dəyişərək artıq qüvvədə olan digər hüquqi şəxslərin tərkibinə daxil olurlar.

Özəlləşmə - dövlətsizləşmə deməkdir, daha doğrusu dövlət mülkiyyətinin müəyyən ödəmə ilə mülkiyyətçinin yeni kollektivinə - səhmdarlara verilməsidir, onlar müəssisəsinin işçiləri və sair hüquqi və fiziki şəxslər – satın alanların iştirakçısı ola bilərlər.

Hökumət tərəfindən özəlləşmiş bir neçə variantı işlənilib hazırlanıb, onda müəssisənin işçiləri üçün güzəştlərin yığılı və səhmlərin nəzarət paketinin həcmi öz əksini dəyişir.

Özəlləşmənin aparılmasının dör əsas mərhələsini qeyd edən müəssisədə işçi komissiyasının yaradılması, komissiyanın işi, səhmdar cəmiyyətinin yaradılması, səhmlərin bölüşdürülməsi.

Müəssisənin rəhbəri işçi komissiyasını yaradır, onların vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- a) müəssisənin əmlakının qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsi;
- b) işçiləri kifayət qədər informasiya ilə təmin etmək lazımdır ki, özəlləşmənin variantını seçmək mümkün olsun;

- c) variantın seçilməsi məqsədi ilə müəssisə kollektivinin ümumi iclasının keçirilməsi;
- d) müəssisənin özəlləşmə planını hazırlamaq, buraxılmalı olan səhmlərin miqdarını və bölüşdürülməsi qaydasını müəyyən etmək;
- e) müəssisənin əmlakının qiymətləndirilməsi aktını təsdiq etmək;
- f) səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsini işləyib hazırlamaq və dövlət əmlakının idarəedilməsi üzrə komitəyə lazımi sənədləri (özəlləşmə planı, mülkiyyətin qiymətləndirilməsini və nizamnaməni) təqdim etmək.

Dövlət əmlakının idarəedilməsi üzrə komitə özəlləşmənin təqdim edilən planının təsdiq edilməsi haqqında qərar qəbul edir. O, müəssisənin açıq tipdə səhmdar cəmiyyətinə çevrilməsi haqqında əsas hesab olunur. Bundan sonra dövlət əmlakının idarəedilməsi üzrə komitə sifariş və təsis sənədlərini dövlət qeydiyyatı üçün verir, qiymətli kağızların (müəssisənin səhmlərini) buraxılışını qeydiyyatı üçün emissiya proqramını (layihəsini) təqdim edir. Müəssisə onun qeydiyyatdan keçdiyi gündən səhmdar cəmiyyətinə çevrilmiş hesab olunur. Səhmdar cəmiyyəti cəmiyyətin baş direktorunu və ya onun nümayəndəsini, əmlak fondunun (komitəsinin) nümayəndəsini, əmək kollektivinin nümayəndəsini və hakimiyyətin yerli orqanının nümayəndəsini daxil etməklə direktorlar şurasını yaratmalıdır.

Əmək kollektivi tərəfindən seçilmiş özəlləşmə variantına müvafiq olaraq səhmlərin bölüşdürülməsindəki güzəştlərin qısa xarakteristikasını verək.

Müəssisənin işçiləri üçün səhmlərin iki növü buraxıla bilər: adi və imtiyazlı. Adi səhmlərə malik olanlar ümumi iclaslarda: direktorlar şurasını seçən zaman, cəmiyyətin büdcəsinin təsdiqi zamanı, dividendlərin qədərini və səhmdar cəmiyyətinin fəaliyyəti ilə əlaqədar olan digər məsələlərin təsdiqi zamanı səsvermə hüququna malikdirlər. Qeyri-kafi maliyyə vəziyyəti zamanı bu səhmlər üzrə dividendlər hesablanmır.

Özəlləşmənin birinci variantı zamanı işçilər və onlara bərabər şəxslər pulsuz imtiyazlı səhmlər almağa hüquqları vardır. Onlara malik olanlar bir qayda olaraq səhmdar cəmiyyətinin ümumi iclasında səsvermə hüququna malik deyillər, lakin onlar üzrə müəssisənin maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq qəti gəlir almağa səsvermə hüququna malik deyillər. Bu hmlərin dəyəri müəssisələrin nizamnamə kapitalının 25%-

ni təşkil edir. Lakin bu yolla əldə edilən səhmlərin ümumi məbləği qanun qanunvericiliklə respublikada müəyyən edilmiş 20 minimum əmək haqqının işçilərin orta siyahı sayına vurulmuş miqdarından artıq ola bilməz. Buna əlavə olaraq güzəştli şəraitlə yenə 10% səhm ala bilərlər:

- nominal dəyərindən 30% güzəştə;
- üç il ərzində bir neçə mərhələlərdə ödəməklə;
- ilk ödəmə haqqı nominal dəyərindən 15%-dən az olmamalıdır;
- bu şərtlərlə əldə edilən bütün səhmlərin dəyəri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş təminatın minimum əmək haqqının işçilərin orta siyahı sayına vurulmuş məbləğindən artıq olmamalıdır;
- bütün birinci ödəmə haqqı özəlləşmə çekləri ilə ödənilə bilər.

Müəssisənin inzibati üzvləri (direktor, onun müavini, baş mühasib, baş mühəndis) müəssisənin səhmlərinin 5%-ə qədərini nominal dəyərlər ala bilər. Lakin səhmlərin maksimum orta dəyəri respublikada qanunvericiliklə müəyyən edilmiş 2000 təminatlı minimumu aylıq əmək haqqından artıq ola bilməz.

Birinci variant zamanı güzəştli şərtlərlə işçilər tərəfindən əldə edilən səhmlər üç il ərzində aşağıdakı kimi ödənilirlər: birinci haqq özəlləşmə çekləri ilə ümumi dəyərinin 15% qədərindən ödənilə bilər.

Özəlləşmənin ikinci variantı zamanı müəssisənin işçiləri gizli yazılış üzrə nizamnamə kapitalının 15-nə qədər dəyərində adi səhmləri əldə edə bilərlər. İşçilər tərəfindən alınmayan səhmlər müvafiq əmlak fonduna verilir. Əmlak fondu onun özəlləşdirilməsinə qədər səhmdar cəmiyyətinin səhmlərinin ümumi miqdarının 49%-ni və ondan artıq hissəsinə malik ola bilər, lakin fondun mülkiyyətində olan cəmiyyətin səhmlərinin ümumi sayının ancaq 20%-i adi səhmdar, səsvermə hüququna malikdir. Qalan səhmlər imtiyazlı hesab olunurlar, lakin onlara səsvermə hüququ vermirlər. Belə halda ödəmələr abunə yazılışı qurtaran vaxtdan 9 gün ərzində həyata keçirilməlidir. Məbləğin 50%-i özəlləşmə çekləri ilə ödənilə bilər, qalan məbləğ isə nağd ödənilməlidir.

Özəlləşmənin üçüncü variantı zamanı müəssisənin bir qrup işçilərin müflis olmaqdan, iflasdan qaçmaq və müəssisəni gələcəkdə yenidən təşkil etmək məqsədi ilə

müvafiq dövlət fondu ilə müqavilə bağlayır. Müqavilə bir il üçün bağlanır və əmək kollektivi tərəfindən bəyənilməlidir, müqaviləni imzalayan işçilər nominal dəyəri ilə səhmlərin 20%-ni birinci variantda verilmiş güzəştli şərtlərlə əldə etmək hüququna malikdirlər, lakin birinci haqq səhmlərin nominal dəyərinin 20%-dən az olmayaraq təşkil etməlidir. Əmlak fondu onlar özəlləşməyə qədər səhmlərin 60% və daha çoxunu əldə edə bilirlər, lakin onlardan 20% səsvermə hüququ ilə, qalan isə - imtiyazlı olur. Səhmlərin ödənilməsi şərti birinci variantda olduğu kimidir.

Torpaq, tikili və avadanlıqlarının dəyəri 1-dən 50 mln manat qədər olan və işçilərinin sayı 200 adamdan çox olan müəssisələr üçün özəlləşmənin hər hansı bir variantı zamanı səhmlərin satışdan daxil olan vəsaitlərin 10%-i (əmək kollektivinin üzvlərinə satılan səhmlərdən başqa) özəlləşən müəssisənin işçilərinin şəxsi hesablarına keçirilir.

Özəlləşmənin təşkili prosesinin bütün variantlarında eyni olan ümumi standart şərtlərinə və onların mühasibat uçotunda əks etdirilməsinə baxaq.

Birinci özəlləşmə haqqında müəssisə kollektivinin ümumi iclasının qərarı çıxarıldığı və onun hakimiyyətin müvafiq orqanları tərəfindən təsdiq edildiyi vaxtdan müəssisənin ilkin qiyməti müəyyən edilir. Ona görə özəlləşmə prosesinin uçotunun başlanğıcı, müəssisənin əmlak qiymətlilərinin inventarlaşdırılmasından ibarətdir. Bu qiymətlilər özündə satın alınmalı olan dövlət mülkiyyətini əks etdirirlər. Lakin yeni yaradılmış müəssisə üçün dövlət müəssisəsi öhdəçiliyinin saxlaması ilə əlaqədar olaraq ödənilməlidir (bankların ssudaları, büdcəyə borclar, sosial sığorta və təminat, işçilərə, malgöndərənlərə və s. borclar), çünki həmin qədərdə satın alınmanın məbləği azaldılır.

Özəlləşmə dövründə yaradılan özəlləşmə fondunun məbləği də satın alınmaya daxil edilmir. Onun qədəri işçilər tərəfindən seçilmiş özəlləşmə variantından və xüsusi təyinatlı fondun və bölüşdürülməmiş mənfəətin istifadə edilməmiş həcmindən asılıdır. Özəlləşmə fondu kollektivin sərəncamında qalır, onun vəsaitləri işçilər arasında bölüşdürülülər, bunun üçün onlardan hər birinə özəlləşmə şəxsi hesabı açılır. Onun məbləğləri həmin müəssisənin səhmlərinin və ya başqa müəssisələrin fondlarının əldə edilməsi üçün istifadə edilir.

İnventarlaşmanın nəticələri ilkin kapitalın qiymətlərini nəzərə almaqla əmlakın qiymətləndirilməsi aktı ilə rəsmiləşdirilir.

Dövlət müəssisəsinin açıq tipli səhmdar cəmiyyətinə özəlləşdirilməsi üzrə əməliyyatların təxmini siyahısı aşağıda verilmişdir.

01.06.2015-ci il tarixə əmlakın qiymətləndirilməsi aktı.

№	Göstəricilərin adı	Məbləğ, min manatla
1	Müəssisənin balans üzrə aktivlər - cəmi O cümlədən qalıq dəyəri ilə torpaq, tikili və avadanlıqlar qalıq dəyəri ilə qeyri-maddi aktivlər kapital qoyuluşu, avanslar və avadanlıqlar Uzunmüddətli maliyyə qoyuluşları ehtiyatlar və məsrəflər pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlər	31186 25050 310 592 512 2264 2458
2	Aktivlərin dəyərindən çıxılan balans passivinin maddələrini məbləği cəmi O cümlədən Özəlləşmə fondunun yaradılmasına yönəldilən xüsusi təyinatlı fondların və mənfəətin qalıqlarının vəsaitləri Kreditlər və digər borc vəsaitləri, borc və müvəqqəti cəlb edilmiş vəsaitlər hissəsində kreditorlarla hesablaşmalar və balansın passivinin sair maddələri Gələcək dövrün xərclərinə və ödəmələrinə ehtiyatlar, kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin xüsusi mənbələri, gələcək dövrələrin gəlirləri	4208 910 1426 368
3	əmlakın dəyərindən çıxılır – cəmi O cümlədən Özəlləşmənin qanunvericiliklə xüsusi rejimi ilə müəyyən edilən əmlakın dəyəri Dövlətin, bələdiyyənin mülkiyyətində qalan digər obyektlərin dəyəri	8792 5912 2880
4	Nominal (nizamnamə) kapitalın həcmnin yekunu (1,2,3-cü sətrlərin cəmi)	18186

Özəlləşmə vaxtında dövlət müəssisəsində belə adlanan ləğv etmə balansı tərtib edilir, onun göstəriciləri əmlakın qiymətləndirilməsi aktı ilə eynidir və onu təsdiq

edirlər. Səhmdar cəmiyyətinin nominal (nizamnamə) kapital yarandığı təslim (yekun) balansı tərtib edilir.

Ləğv etmə balansı

01.06.2015-ci il

AKTİVLƏR	Məb. min man.	PASSİVLƏR	Məb. min man.
Torpaq , tikili və avadanlıqlar və sair dövriyyədən kənar aktivlər, qeyri-maddi aktivlər (qalıqlar)	310	1.xüsusi vəsaitlərin mənbələri nominal (nizamnamə) kapitalı	3648
Torpaq , tikili və avadanlıqlar (qalıq dəyəri) qurulmaq üçün avadanlıq başa çatmamış kapital qoyuluşu uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu	25050	Ehtiyat fondu	54
1-ci bölmənin yekunu	174	Xüsusi təyinatlı fondlar	23586
2. ehtiyat və məsrəflər	418	O cümlədən kaöital qoyuluşunun xüsusi maliyyələşmə mənbəyi	116
2-ci bölmənin yekunu	512	Məqsədli maliyyələşmə və daxil olmalar	476
3. pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlər, debitorlarla hesablaşmalar	26464	Cari ilin bölüşdürülməmiş mənfəəti	600
Malgöndərənlərə və podratçılara verilmiş avanslar	2264	1-ci bölmənin yekunu	28364
Qısamüddətli maliyyə qoyuluşu	2264	2. uzunmüddətli passivlər	1080
Pul vəsaitləri	958	2-ci bölmənin yekunu	1080
3-cü bölmənin yekunu	166	3.hesablaşmalar vəs. passivlər	
Keçən illərin zərərləri	192	bankların qısamüddətli kreditləri	282
	1142	Qısamüddətli borclar	64
	2458	Kreditorlarla hesablaşmalar	1186
	360	Alınmış vəsaitlər	318
		Gələcək dövrün gəlirləri	138
		Gələcək dövrün xərcləri	114
		3-cü bölmənin yekunu	2102
Balans	31546	Balans	31546

Ləğv etmə balansına malik olmaqla mühasibat nominal (nizamnamə) kapital yaratmaq məqsədi ilə aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirir: keçən illərin zərəri ödənilir ödəmənin mənbələri bunlardır: 1) ehtiyat kapitalı (istifadə edilməmiş), 2) bölüşdürülməmiş mənfəət, 30 xüsusi təyinatlı fondlar.

Bizim misalımızda ehtiyat fondunun hesabına 54000 manat (335 sayılı “Digər ehtiyatlar” hesabının debeti, 343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət

(örtülməmiş zərər)” hesabının krediti və mənfəət hesabına qalan məbləğ – 306000 man. 343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)” hesabının debeti, həmin hesabın kreditinə yazılır. Bunun nəticəsində balansın valyutası aktiv və passiv üzrə 306000 manat yazılır.

Zərərlərin örtülməsi məbləğləri olmayan zaman onların məbləği özəlləşən müəssisənin balansında qalır, bu onun əmlakının ilk qiymətini və ya dəyərini azaltdır. Ehtiyat kapitalının istifadə edilməmiş vəsaitləri nominal (nizamnamə) kapitalına birləşdirilir (335 sayılı “Digər ehtiyatlar” hesabının debetinə və 301 sayılı “Nominal (nizamnamə) kapitalı hesabının kreditinə). Sonra özəlləşmə fondu bölüşdürülməmiş mənfəəti (onun qalığının) 35%-i hesabına (343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)” hesabının debeti və 96 sayılı hesabın “Özəlləşmə fondu” subhesabının krediti (bizim misalımızda 104000 man) və təxminən 35 % qədərində xüsusi təyinatlı fondların vəsaitlərinin qalığı hesabına (misalda-806000 man) özəlləşmənin seçilmiş variantı əsasında yazılır.

444 sayılı “Uzunmüddətli məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar” hesabının vəziyyətini təhlil edərkən mühasibat onun tərkibində ancaq razılaşdırılmış məqsədli proqramın yerinə yetirilməsinə müəssisə tərəfindən alınmış vəsaitləri saxlamaq hüququna malikdir. Büdcədən və ya büdcədən kənar fondlardan daxil olan məqsədli daxilolmaların və maliyyələşmələrin vəsaitləri nominal (nizamnamə) kapitalını tərkibinə keçirilməlidir.

Bizim misalımızda – balans qalığının bütün məbləği -476000 man Dt-444 Kt-301

Nominal (nizamnamə) kapitalını “Gələcək dövrlərin xərcləri və gəlirləri üzrə ehtiyatlar” balans maddələri məbləğində azaldılır. Onların qədəri inventarlaşma aktının ikinci bölməsinə daxil edilir və çıxılmalıdır ki, bu da nominal (nizamnamə) kapitalı azaldırırlar. Lakin müəssisə xüsusi şəxs tərəfindən alınan zaman bu məbləğlər satın alınmalıdır və ona görə nominal (nizamnamə) kapitalı və ya müəssisənin ilk qiymətinə daxil edirlər.

Özəlləşən müəssisənin əmlakının tərkibində özəlləşdirilməsi mümkün olmayan, dövlətin mülkiyyətində qalan (əmlakın qiymətləndirilməsi aktının 3-cü bölməsinə bax) obyektlər ola bilər. Qeyd olunan əmlakın qədəri nominal (nizamnamə) kapitalını

məbləğini azaldır, lakin xüsusi təyinatlı fondların tərkibinə keçirilmək yolu ilə səhmdar cəmiyyətinin sərəncamında qalır. Bizim misalımızda bu 8792000 manatdır.

301 sayılı hesabın debeti

343 “Sosial sferanın (müdafiə) vəsaitləri fondu” subhesabının krediti.

Nəhayət silinməyən mənfəət və xüsusi təyinatlı fondu qalan məbləğlərini hesablamaq lazımdır.

Bizim misalımızda:

Balans üzrə mənfəət min man	600
-----------------------------	-----

İstifadə edilib min man:

Zərərlərin örtülməsinə	306
------------------------	-----

Özəlləşmə fondunun yaradılmasına	104
----------------------------------	-----

Yekunu	410
--------	-----

Nominal (nizamnamə) kapitalını tərkibinə 190 min man daxil olacaq (600-410)

331 sayılı hesabın debeti

301 sayılı hesabın krediti

Xüsusi təyinatlı fondlar balans üzrə min man	23586
--	-------

İstifadə edilib, min man:

Özəlləşmə fondunun yaradılması	806
--------------------------------	-----

Fondların müəssisənin sərəncamında kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin xüsusi məbləğləri qalırlar (mühasibat uçotunun analitik məlumatları üzrə 116

yekun	922
-------	-----

Nominal (nizamnamə) kapitalın tərkibinə xüsusi təyinatlı fondların qalan məbləği daxil ediləcək – 22664 min man (23586-922). Nəticədə nominal (nizamnamə) kapital 18186 min man olacaqdır.

O cümlədən:

Ləğv etmə balansı üzrə	3648
------------------------	------

Mənfəət hesabına	190
------------------	-----

Xüsusi fondlar hesabına	22664
-------------------------	-------

Məqsədli maliyyələşmə hesabına	476
--------------------------------	-----

Özəlləşməyən obyektlərin dəyərini çıxmaqla (-) -	8792
Yekun	18186
Yekunda yeni yaradılmış xüsusi təyinatlı fondlar təşkil edir, min man	8908
O cümlədən:	
Kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin xüsusi mənbələri	116
Özəlləşdirməyən obyektlərin dəyəri	8792

Yuxarıdakı faktları nəzərə alaraq, hesabların müxabirləşməsinə göstərməklə onları cədvəl şəklində ümumiləşəcək.

S.S.	Əməliyyatların məzmunu	Məbləğ	Dt	Kt
1	Keçən illərin zərəri silinir:			
	a) ehtiyat fondunun hesabına	54	335	331
	b) bölüşdürülməmiş mənfəətin hesabına	306	331	331
2	Aşağıdakıların hesabına özəlləşmə fondu yaradılır:			
	a) bölüşdürülməmiş mənfəətin hissəsi	104	331	444
	b) xüsusi təyinatlı fondların hissəsi	806	343	444
3	Nizamnamə kapitalının tərkibinə köçürülür:			
	a) mənfəətin qalan məbləği (600-306-104)	190	331	301
	b) kapital qoyuluşlarının xüsusi mənbəi kimi yaradılan vəsaitləri (116 min man) çıxmaqla xüsusi təyinatlı fondların qalan məbləği (23586-806-116)	22664	343	301
	c) məqsədli maliyyələşmənin qalan məbləği	476	444	301
4	Özəlləşdirilməyən obyektlərin dəyəri qədər nizamnamə kapitalı azaldılır (bax, qiymətləndirmə aktı III bölmə)	8792	301	343

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında mühasibat ilkin kapitalın, özəlləşmə fondunun, öhdəçiliklərin və aktivlərin məbləğləri İqtisadi inkişaf Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla 01.06.14-cü il təslim (nəticə) balansının tərtib edir.

Səhmdar cəmiyyəti üçün dövlət müəssisəsinin təslim (nəticə)

BALANSI

AKTİVLƏR	Məb min man.	PASSİVLƏR	Məb min man.
1.Torpaq, tikili və avadanlıqlar və dövriyyədənəknar aktivlər		1. xüsusi vəsaitləri mənbələri nominal (nizamnamə) kapitalı	18186
qeyri-maddi aktivlər (qalıqlar)	310	xüsusi təyinatlı fondlar	8908
torpaq, tikili və avadanlıqlar (qalıq dəyəri)	25050	məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar (özəlləşmə fondu)	910
quruluş avadanlıqlar	174	1-ci bölmənin yekunu	28004
bitməmiş kapital qoyuluşu	418	2. uzunmüddətli kreditlər	1080
uzunmüddətli kapital qoyuluşu	512	2-ci bölmənin yekunu	1080
1-ci bölmənin yekunu	26464	3. hesablaşmalar və sair	
2.ehtiyatlar və məsrəflər	2264	passivlər bankların	
2-ci bölmənin yekunu	2264	qısamüddətli kreditləri	282
3.pul vəsaitləri, hesablaşmalar və sair aktivlər debitorlarla		Qısamüddətli borclar	64
hesablaşmalar	958	Kreditörlerle hesablaşmalar	1186
Malgöndərənlərə və podratçılara verilmiş avanslar	166	Alınmış avanslar	318
Qısamüddətli maliyyə qoyuluşu	192	Gələcək dövrün gəlirləri	138
Pul vəsaitləri	1142	Gələcək dövrün xərcləri və	114
3-cü bölmənin yekunu	2458	ödəmələrinə ehtiyatlar	
		3-cü bölmənin yekunu	2102
Balans	31186	Balans	31186

Ləğv etmə və təslim (nəticə) balanslarının müqaisə edərək aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

- balansın valyutası (yekunu) keçən illərin zərərlərinin məbləği qədər azalıd;
- balansın aktivləri əsasən tamamilə öz məzmununu saxlayıb;
- dəyişikliyin əsas kütləsi xüsusi vəsaitlərin mənbələri ilə, daha doğrusu nominal (nizamnamə) kapitalını yaradılması ilə əlaqədardır, onun qədəri beş dəfədən çox artmışdır. Ona görə də balansdan çıxdılar: ehtiyat fondu, cari ilin bölüşdürülməmiş mənfəəti və b. Xüsusi təyinatlı fondların tərkibi köklü surətdə dəyişdirilmişdir;

- cəlb edilmiş vəsaitlərin mənbələri, daha doğrusu müəssisənin öhdəçiliyi dəyişikliyə məruz qalmışdır.

3.2. Açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərində səhmlərə görə hesablaşmaların və özəlləşdirilmiş müəssisələr üzrə alıcıların məsrəflərinin uçotu

Birinci növbədə, cari dövrdə təkcə müəssisənin işçilərinə verilən səhmlərin deyil, həm də həmin güzəştləri almaq hüququna malik olan müəssisənin keçmiş işçilərinə verilən səhmlərin uçotu qaydasına baxaq, yəni:

- səhmlərin bir hissəsinin əvəzsiz verilməsi;
- nımonal dəyərlə vəzifəli şəxslərə (inzibati işçilərə) səhmlərin müəyyən hissəsinin müəyyən müddətə satılması;
- onların nominal dəyəri ilə güzəştə gizli abunə üzrə səhmlərin yayılması və ya digər şərtlərlə, o cümlədən həm də nominal qiymətdən yuxarı onların yayılması.

Onu da bilmək lazımdır ki, özəlləşdirilmiş müəssisələrdə səhmlərin bölüşdürülməsi ilə əlaqədar yazılışlar və digər hərəkətlər, açıq tipli səhmdar cəmiyyətlərinin qeydiyyatına qədər həyata keçirilir.

Səhmlərə görə hesablaşmalar üzrə əməliyyatların hesablarda əks etdirilməsi üzrə bütün mühasibat yazılışları və səhmdarların reyesterlərinin aparılması qeydiyyatdan sonra aparılır.

Mühasibat uçotu sistemində birinci növbədə 301 “Nominal (nizamnamə) kapitalı” hesabında qeydiyyatdan sonra aşağıdakı subhesabların açılması vacibdir.

- 301.1 “Elan edilmiş kapital” , o təslim (nəticə) balansı ilə müvafiq olaraq nominal (nizamnamə) kapitalı ümumi məbləğin uçotu üçün istifadə edilir;
- 301.2 “Abunə kapitalı” bu abunə üzrə yayılmış səhmlərin nominal dəyərini əks etdirmək üçün Səhmdar cəmiyyətini qeydiyyatından sonra açılır;
- 301.3 “Ödənilmiş kapital”, burada iştirakçıların ödənilmiş abunə səhmlərinin nominal dəyəri və ya əmlak fondunun auksionda satış məbləğləri haqqında onların bildirişinin qədərini uçotu aparılır;
- 301.4 “Götürülmüş kapital” burada səhmdarların satın alınmış səhmlərinin nominal dəyərini uçotu aparılır.

Səhmdar cəmiyyətinin qeydiyyatından sonra:

- əmlakın idarə edilməsi üzrə komitəyə hər kəsə hesablanmış və onların miqdarı göstərilməklə, pulsuz olaraq imtiyazlı səhmləri alan şəxslərin siyahısı göndərilir;

- komitənin sərəncamını (icazəsini) alan zaman bu şəxslər səhmdarların reyestrinə çevrilir;

- verilmiş imtiyazlı səhmlərin nominal dəyərinə mühasibat uçotu hesablarında mühasibat yazılışı tərtib olunur. Onlar 301.1 sayılı “Elan edilmiş kapital” adlı subhesabda onların qeydiyyatı davam edir;

- inzibati işçilər tərəfindən müddətli əldə edilmişləri daxil etməklə abunə üzrə yazılmış səhmlərin nominal dəyəri 301.3 sayılı hesabın 3-cü subhesabına keçirilib.

301.1 sayılı hesabın 1-ci “Elan edilmiş kapital” subhesabının debeti.

301.3 sayılı hesabın 3-cü “Ödənilmiş kapital” subhesabının krediti.

Eyni zamanda müəssisənin işçiləri və onlara bərabər şəxslərin abunə yazıldığı səhmlərin dəyəri səhmlərə görə səhmdar cəmiyyətinin əmlak fonduna borcu və abunə iştirakçılarının səhmdar cəmiyyətinə borcu kimi uçotda əks etdirilir.

Bu əməliyyat hesablarda aşağıdakı kimi əks olunacaq:

545.5 sayılı hesabın 5-ci “Səhmlərə abunə üzrə iştirakçıların borcları” subhesabının debeti.

444.3 sayılı hesabın 3-cü “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” subhesabının krediti.

Abunəçilər üçün səhmlərin nominal dəyərindən güzəştlərin məbləğ qədər borcların hər iki növü azaldılır:

444.3 sayılı hesabın 3-cü subhesabının debeti.

545.5 sayılı hesabın 5-ci subhesabının krediti.

Səhmlərin abunəçilərə nominal qiymətindən yüksək qiymətə satışı zamanı uçotda tərsinə yazılış edilir, lakin 391 sayılı “Nominal (nizamnamə) kapitalı” hesabı üzrə abunənin dəyərini dəqiqləşdirən (+,- nominal qiymətinə) əməliyyatlar əks olunmurlar.

Əmlak fonduna daxil olan, daha doğrusu ona satılmaq üçün verilən səhmlər, satılana qədər 301.1 sayılı hesabın 11-ci subhesabında uçota alınması davam etdirilir. Onların satılması haqqında bildiriş alındığı hesablarda qeydlər aparılır.

301.1 sayılı hesabın 1-ci “Elan edilmiş kapital” subhesabının debeti.

301.3 sayılı hesabın 3-cü “Ödənilmiş kapital” subhesabının krediti.

Beləliklə, 301.1 sayılı hesabın 1-ci subhesabı üzrə qalıq səhmdar cəmiyyətinin işçilərinə pulsuz verilmiş səhmlərinin nominal dəyərini və ya əmlak fondunun sərəncamında qalan səhmlərin dəyərini əks etdirəcəkdir.

Gizli abunə şərtlərinə görə müəssisənin işçilərini SC-İ qeydiyyatdan keçənə qədər qanunla müəyyən edilmiş limitdən artıq səhmləri əldə etmək imkanları vardır. Bunun üçün arzu edənlər avans şəklində pul vəsaitlərinin müəyyən məbləğlərini keçirirlər. Ona görə 224 sayılı “Tələblərə əsasən verilən digər bank hesabları” hesabına 3-cü “Abunə iştirakçıları depoziti” subhesabı açılır. Keçirilmiş vəsaitlərin məbləğinə, kapital qoyan depozitçilətin şəxsi hesabı üzrə aşağıdakı yazılış aparılır:

224.3 sayılı hesabın 3-cü “Abunə iştirakçılarının depoziti” subhesabının debeti

545 sayılı hesabın “Abunə iştirakçılarının vəsaitləri” subhesabının krediti

Məlum olduğu kimi səhmlərin ödənilməsi özəlləşmə çekləri ilə də ödənilə bilər. Onların məbləği qədər iki növ borc eyni zamanda azalır:

444.4 sayılı hesabın 4-cü “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” subhesabının debeti.

177.1 sayılı hesabın 1-ci “Səhmlərə abunə üzrə iştirakçıların borcu” subhesabının krediti.

Mühasibat daxil olan özəlləşmə çekləri “Özəlləşmə çekləri” hesabında uçota alınmalıdır. Kassaya onlar saxlanmaq üçün xüsusi ştampla ödənilmiş kimi verilməlidir, sonra isə ya əmlak fonduna verilir, ya da ləğv edirlər. Kassa özəlləşmə çeklərini əlavə edilmiş siyahı ilə qəbul edir, orada familiya, ad, atasının adı, miqdar, səhmin nömrəsi göstərilir.

Səhmlərin ödənilməsinə daxil olan vəsaitlər səhmdar cəmiyyətinə deyil, əmlak fondu kimi dövlətə məxsusdur. Ona görə alınmış vəsaitlər razılaşdırılmış müddətlərdə müvafiq fondların hesablarına köçürülməlidirlər. Mühasibat uçotunda 523.2 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabına 2-ci “Əmlak fondu ilə hesablaşmalar” adlı subhesab açılır. Əmlak fonduna köçürməli olan məbləğ, hesablarda aşağıdakı yazılış aparılır:

444.2 sayılı hesabın 2-ci “Səhmlərə görə fondla hesablaşma” subhesabının debeti

523.2 sayılı hesabın 2-ci “Əmlak fondu ilə hesablaşmalar” subhesabının krediti.

Borcların ödənilməsi aşağıdakı yazılışla rəsmiləşdirilir:

523.2 sayılı hesabın 2-ci “Əmlak fondu ilə hesablaşmalar” subhesabının debeti.

223, 224 və s. pul vəsaitləri hesablarının kreditləri.

Səhmlər əmlak fonduna borclar tamamilə ödənilən zaman satılmış hesab olunurlar.

Nəticədə mühasibat hesablarda aşağıdakı yazılışları aparacaq:

301.2 sayılı hesabın 2-ci “Abunə kapitalı” subhesabının debeti

301.3 sayılı hesabın 3-cü “Ödənilmiş kapital” subhesabının krediti.

Eyni zamanda səhmdarların reyestrində səhmlərin səhmdarların mülkiyyətinə keçməsi haqqında qeyd aparılır.

Mühasibat uçotunda bununla əlaqədar oalraq aşağıdakı subhesablar bağlanmalıdırlar:

224 sayılı hesabın 3-cü “Abunə iştirakçılarının depozitinə”

523 sayılı hesabın 2-ci “Əmlak fondu ilə hesablaşmalar”

545 sayılı hesabın 5-ci “Abunə iştirakçıları borcları”

301 sayılı hesabın 2-cu “Abunə kapitalı”

444 sayılı hesabın 2-ci “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar”

Beləliklə 301 sayılı “Nominal (nizamnamə) kapitalı” sintetik hesabı ilkin qiymətin məbləğini və ya auksionn qiymətini əks etdirərək, onunəmələ gəlmiş bütün dövr ərzində subhesablar çərçivəsində ancaq fəaliyyət göstərəcəkdir.

Məlum olduğu kimi həmin müəssisələrin alıcıları həm hüquqi, həm də fiziki şəxslər ola bilərlər. Hüquqi şəxs müəssisəni tamamilə və ya onun bir hissəsini, daha doğrusu səhmlər paketini əldə etdiyi vaxtdan, onların uzunmüddətli maliyyə qoyuluşu kimi hesab edir. Ödəmə məbləğində mühasibat uçotunda aşağıdakı yazılışları həyata keçirirlər:

a) başlanğıc qiymətinə bərabər, ödəmə məbləğinə

183 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debeti

223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının krediti.

b) əgər ödəmənin məbləği başlanğıc qiymətindən aşağıdırsa (bütün obyekt satın alan zaman)

183 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debeti – başlanğıc qiymətin məbləğinə
223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının kreditinə - ödənilmiş məbləğə
542 sayılı “Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri” hesabının krediti – satın alınma və
başlanğıc qiyməti (əmlakın qiymətləndirildiyi dəyəri) arasındakı fərqi məbləği.

542 sayılı “Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri” hesabının krediti üzrə dövriyyə
müəyyən edilmiş dövrə uyğun olaraq müəssisənin mənfəətini tamamlamaq üçün
silinəcəkdir.

542 sayılı “Gələcək hesabat dövrünün gəlirləri” hesabının debeti.

801 sayılı “Ümumi mənfəət (zərər) hesabının krediti.

Əgər ödəmə hissə-hissə ödəmə ilə (məhlətə) həyata keçirilsə, onda alıcıda əmlak
fonduna kreditor borc əmələ gəlir:

183 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debetinə – başlanğıc qiyməti

223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının krediti – köçürülmüş hissə.

523 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının krediti-borc
məbləği.

Əvvəlcədən beh keçirilən zaman:

523 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının debeti.

223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının krediti.

Alqı-satqı aktı başa çatdıqda debitor borcu silinir:

183 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debeti

523 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının krediti.

Əgər ödəmələr özəlləşmə çekləri ilə aparılırsa, onda onları alan zaman müəssisə
onların satın alınma (faktiki) dəyərini yazır:

234 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debeti.

221,223 və sair pul vəsaitləri hesablarının krediti.

Səhmləri özəlləşmə çekləri ilə satın alan zaman belə yazılışlar aparılır:

183 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının debeti

234 sayılı “Digər investisiyalar” hesabının krediti.

Əgər özəlləşdirilmiş obyekt auksionda satılırsa və onun satış qiyməti əmlakın ilkin
qiymətindən yuxarıdırsa, onda obyektin başlanğıc qiymətini balansın “Qarşıdakı dövrün

xərclərinə ödəmələrinə ehtiyat”, “Gələcək dövrün gəlirləri” maddələrinin məbləği və kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsinin xüsusi mənbələrinin artım məbləği qədər artırmaq lazımdır. Nımonal (nızamnamə) kapitalı ödəmə məbləği qədərində qeydiyyatdan keçirilir, obyektin satın alınma və başlangıç qiyməti arasındakı fərq 101 sayılı “Qeyri-maddi aktivlər- Dəyər” hesabının 1-ci “Axın qiyməti və qiymətləndirilən dəyər arasındakı fərq” subhesabı üzrə yazılır. Sonra 10 il ərzində qeyri-maddi aktivlərin köhnəlməsi vasitəsi ilə müəssisənin məsrəflərinə daxil edilməklə ödəniləcəkdir.

3.3. İcarə edilmiş müəssisələrin özəlləşdirilməsinin mühasibat uçotunun xüsusiyyətləri

İcarə edilmiş müəssisələrin xüsusiyyətlərinə, onların fəaliyyəti prosesində onlar həm xüsusi və həmdə cəlb edilmiş, borc mənbələrin hesabına müstəqil əldə etdikləri

tikili və avadanlıqları istifadə etmələri aiddir. Onların əmlakının tərkibinə həmçinin icarə şərtləri ilə dövlət müəssisələri ilə bağlanmış müqavilə üzrə satın almaq hüququna malik olmaq və ya olmamaqla uzun müddətdə alınmış obyektlər daxildirlər. Bu əmlakın icarədə 111 sayılı “Torpaq, tikili və avadanlıqlar – Dəyər” dəyər hesab olunan müqavilə, razılıq qiyməti ilə aşağıdakı kimi uçotda əks etdirilir:

111.2 sayılı “Uzunmüddətli icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlar –Dəyər” hesabının debeti.

406 sayılı “Maliyyə icarəsi üzrə uzunmüddətli öhdəliklər” hesabının krediti.

Hər ay hesablanmış köhnəlmə hesabına ödənilən, icarənin maliyyələşməsi bu cür əks etdirilir:

202, 721 sayılı hesabların debeti.

112.2 sayılı 2-ci “Uzunmüddətli icarə edilmiş torpaq, tikili və avadanlıqlar – Amortizasiya” subhesabının krediti.

Torpaq, tikili və avadanlıqlardan başqa icarəyə sair aktivlərdə (material ehtiyatları, qeyri-maddi aktivlər və b.) götürülə bilərlər, onların dəyəri təkcə balansın aktivində deyil, həm də uzunmüddətli borc kimi balansın passivində əks etdirilir, yəni:

111, 201, 207 və b. hesabların debeti

404 sayılı “Uzunmüddətli borclar” hesabının krediti.

İcarədə 202 sayılı fondla – dövlət əmlakının sahibi ilə hesablaşmalar meydana çıxır:

Ödəmələr hesablanan zaman

406 sayılı “Maliyyə icarəsi üzrə uzunmüddətli öhdəliklər” hesabının debeti

404 sayılı “Uzunmüddətli borclar” hesabının debeti.

523 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının krediti.

Vəsaitlər köçürülən zaman

523 sayılı hesabın debeti

224 sayılı hesabın krediti.

İcarə edilmiş əmlaka görə faizlər hesablanan zaman

343 sayılı “Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (örtülməmiş zərər)” hesabının debeti

523 sayılı hesabın krediti.

Onlar ödənilən zaman

523 sayılı hesabın debeti

224 sayılı hesabın krediti.

Əmlakın icarəsi üzrə öhdəçiliyin bütün məbləği ödənildikdən sonra satın alınmış hesab olunur və icarədarın mülkiyyətinə keçir.

İcarə edilmiş müəssisənin bazasında məhdud məsuliyyətin yoldaşlıq və ya səhmdar cəmiyyəti yaradıla bilər.

Satın almanın qədəri aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

-satın almaq hüququ ilə belə icarənin qəbul edilmiş şərtlərinə tam müvafiq olaraq bağlanmış icarə müqaviləsi üzrə - icarə müqaviləsi tərəfindən müəyyən edilmiş qədər;

Satın almaq hüququ ilə icarə müqaviləsi üzrə, orada belə icarənin bütün şərtləri tam nəzərdə tutulmamışdır – icarə edilmiş əmlakın iki qat dəyəri qədərində və ya dövlət və ya bələdiyyə orqanlarına məxsus olan, səhmlərin nominal dəyərinin iki qat dəyəri qədərində.

Səhmləşdirmənin müxtəlif formaları zamanı nominal (nizamnamə) kapitalı qədəri müxtəlifdir. Məsələn, yoldaşlıq cəmiyyətinin nizamnamə kapitalı icarə kollektivinin xüsusi əmlakının dəyəri qədərində müəyyən edilir və qeydiyyatdan keçirilir. Beləliklə, icarə müəssisəsinin 301 sayılı hesabının qalığı “Nominal (nizamnamə) kapitalı” adlı olacaqdır. Onun miqdarı səhmlərə, təsisçilərin payını bölüşdürəcəkdir.

İcarə edilmiş əsas və dövrüyyə vəsaitlərinin ödənilməyən hissəsi qədər dövlət qarşısında öhdəçiliklər həmin hesablarda (406, 404, 523) saxlanılırlar. 01.01.2013-cü il tarixə olan vəziyyətə torpaq, tikili və avadanlıqların yenidən qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq, əlavə razılığın mövcud olduğu zaman icarə edilmiş əmlakın dəyərinin 2 dəfə artırılması baş verir. 406 sayılı hesab üzrə borcların qalığı, icarə müqaviləsi üzrə götürülmüş əsas vəsaitlərin dəyəri 100% qədərində artır. Mühasibat uçotunda hesablar üzrə aşağıdakı yazılışlar aparılır:

343 sayılı hesabın “Əmlakın indeksləşdirilməsi fondu” subhesabının debeti.

406 sayılı “Maliyyə icarəsi üzrə uzunmüddətli öhdəliklər” hesabının krediti.

İcarəyə götürülmüş sair aktivlərin dəyərinin ikiqat artırılması belə əks etdirilir.

101 sayılı hesabın 2-ci “Dövlət əmlakının satın alınması məbləğinin indeksləşdirilməsi” subhesabının debeti.

404 sayılı “Uzunmüddətli borclar” hesabının krediti.

101 sayılı hesab üzrə qalıq məsrəflərə daxil edilmək yolu ilə ödəniləcəkdir, lakin qeyd olunan borc yığım fondunun və ya bölüşdürülməmiş mənfəətin hesabına ödənilməlidir.

Əgər icarə edilmiş müəssisənin bazası əsasında açıq tipli səhmdar cəmiyyəti yaradırsa, onda nominal (nizamnamə) kapitalı aşağıdakılardan asılı olaraq yaradılır:

İcarə öhdəçiliklərinin qalığı

224, 404 “Uzunmüddətli borclar” hesablarının debeti

301 sayılı “Nominal (nizamnamə) kapitalı” hesabının krediti.

Xüsusi təyinatlı fondların qalıqları (iqtisadi həvəsləndirmə)

335 sayılı “Digər ehtiyatlar” hesabının debeti.

301 sayılı hesabın krediti.

Dövlət fondlarından kapital qoyuluşlarına alınmış maliyyələşmə

444 sayılı məqsədli maliyyələşmələr və daxil olmalar hesabının debeti

301 sayılı hesabın krediti.

Əmlak dəyərinin inventarlaşdırılması aktına əsasən özəlləşdirilməyən obyektlərin dəyərinin məbləği qədərində nominal (nizamnamə) kapitalı azaldılır.

343 sayılı hesabın krediti.

Özünün əmlak payı olan icarədarlar (hüquqi və fiziki şəxslər), bağlı (gizli) abunə üzrə də səhmlərin əldə edilməsinə birinci dərəcəli hüquqları vardır. Abunə üzrə borcların məbləği üzrə borcların məbləği əmlak fonduna olan münasibətinə görə fiziki şəxslər tərəfindən olduqda 173 sayılı “Əsas idarəetmə heyətinin uzunmüddətli debitor borcları” hesabına, hüquqi şəxslər tərəfindən olduqda isə - 304 sayılı “Nominal (nizamnamə) kapitalın ödənilməmiş hissəsi” hesabına yazılır.

173 sayılı hesabın 5-ci “Səhmlərə abunə üzrə işçi heyətinin borcları” subhesabının debeti.

302 sayılı hesabın 3-cü “Səhmlərə abunə üzrə təsisçilərin borcları” subhesabının debeti.

444 sayılı hesabın “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” subhesabının krediti.

Abunə üzrə borcların ödənilməsi üçün qəbul edilmiş özəlləşmə çeklərinin məbləğinə belə yazılış aparılır:

444 sayılı hesabın “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” subhesabının debeti.

173 sayılı hesabın 5-ci “Səhmlərə abunə üzrə işçi heyətinin borcları” subhesabının krediti.

Ödəyicilərin pul haqları hesablarda bu cür əks etdirilir:

223 sayılı “Bank hesablaşma hesabları” hesabının debeti.

173, 302 sayılı hesabların müvafiq subhesablarının krediti.

Axırda mühasibat 444 sayılı hesabın “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” subhesabı üzrə pul vəsaitləri ilə ödənilməli olan qalığı müəyyən edir və ödəmənin vaxtı çatdıqda onların hesablaşmasını aparır:

444 sayılı hesabın “Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar” debeti.

523 sayılı “Digər məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər” hesabının krediti.

Sonradan ödənildikcə:

523 sayılı hesabın debeti

223 sayılı hesabın krediti olur.

3.4. Özəlləşdirmə nəticəsində yeni yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərinin fəaliyyətinin uçotda əks etdirilməsi

Özəlləşmə nəticəsində yaradılmış yeni təşkilatı – hüquqi formaların mühasibat uçotunun təşkili və aparılması qaydası onların statusundan asılıdır.

Əgər özəlləşmə nəticəsində müəssisənin statusu dəyişirsə və mülkiyyəti kollektivə və sair fiziki və hüquqi şəxs özəlləşmə fondlarına keçərək, daha doğrusu hüquqi şəxs

kimi öz fəaliyyətini davam etdirirsə, onda mühasibat uçotunun əsası kimi təslim (verilmə) balansının ilkin məlumatları əsas götürülür və müəssisə Azərbaycan Respublikasının mühasibat uçotunun hesabatı haqqında əsasnaməyə müvafiq olaraq öz fəaliyyətini davam etdirir.

Əgər alıcı müəssisəni tamamilə əldə edirsə, onda axırncı ona hüquqi şəxs statusu verə bilər və ya öz uçot sisteminə daxil etməklə öz balansına qəbul edə bilər.

Ona görə əldə edilmiş əmlakın uçotunun iki variantını biri – birindən fərqləndirirlər:

- a) hüquqi şəxs statusu almadan, alıcı-müəssisənin ümumi, icmal balansına daxil edilən, müstəqil balanda ayrılmış müəssisə olur;
- b) əldə edilmiş əmlak qeyvdə olan müəssisənin ümumi balansının tərkibinə qəbul edilir.

Birinci variantda yeni əldə edilmiş və qeyvdə olan alıcı – müəssisə arasında qarşılıqlı hesablaşmalar yaranır. Mühasibat uçotunda hər iki balanda 172 (212) sayılı “Törəmə (asılı) təşkilatların uzunmüddətli (qısamüddətli) debitor borcları” hesabında istifadə edilməsinin vacibliyi meydana çıxır, lakin icmal balansda onların ölçüsü qarşılıqlı olaraq örtülür. Deməli təslim balansına və ya inventarlaşma aktına əsasən aktiv hissənin hesabları 172 (212) sayılı “Törəmə (asılı) təşkilatların uzunmüddətli (qısamüddətli) debitor borcları” hesabının krediti ilə debetlənməzlər, passiv hissənin hesabları isə - əksinə, əgər öhdəçiliyin ödənilməsini yeni yaradılmış subyekt öz üzərinə götürərsə belə olur.

İkinci variant zamanı sadəcə olaraq balansın aktiv və passivinin müvafiq maddələri artırılır, deməli hesablar üzrə qalıqlarda aparılır.

Özəlləşdirilmiş müəssisələr üzrə əməliyyatların uçotu üçün aşağıdakı işçi hesablar planı məsləhət görülür.

Sintetik hesabların adı	Hes şif	Subhesabların adı	Sub Hes şif	Tip
Qeyri-maddi aktivlər	101	Alış qiyməti və qiymətləndirilən dəyər arasındakı fərq	4	A
		Dövlət əmlakının satın alınmış məbləğinin indeksasiyası	5	A

Banklarda xüsusi hesablar	224	Səhmlərə abunə iştirakçılarının depoziti	3	A
Büdcədən kənar ödəmələr üzrə hesablaşmalar	523	Əmlak fondu ilə hesablaşmalar	3	
Sair əməliyyatlar üzrə hesablaşmalar	545	Səhmlərə abunə üzrə iştirakçılarının borcları	3	A
		Abunə aştirakçılarının vəsaiti	4	P
		Elan edilmiş kapital	1	P
		Abunə kapitalı	2	P
Nominal (nizamnamə) kapitalı	301	Ödənilmiş kapital		
		Götürülmüş kapital	3	P
Xüsusi təyinatlı fondlar	335	Sosial müdafiə vasitələri fondu	4	P
Məqsədli maliyyələşmə və daxil olma	444	Özəlləşmə fondu	5	P
Gələcək dövrün gəlirləri	542	Səhmlərə görə fondla hesablaşmalar	3	P

Nəticədə qeyd edək ki, baxmayaraq həm özəlləşdirilmiş və həm də dövlət müəssisələrində mühasibat uçotunun təşkili və qurulması eynidir, lakin mühasibin işinin həcmi artır. Bu onunla əlaqədardır ki, dövlət müəssisəsi (mülkiyyəti) açıq və ya bağlı səhmdar cəmiyyətinə çevrildi. Səhmlərin birinci yerləşdirilməsinin və onların ikinci dövretməsinin idarə edilməsinin, səhmlərin abunəsi dövründə ödəmənin uçotu, səhmdarların reyestirinin tərtib edilməsi, səhmlərin hərəkətinin uçotu, dividendlərin bölüşdürülməsi, vəb. vacibliyi meydana çıxır. Ona görə mühasib özəlləşmə haqqında qanunvericiliyin spesifikasiyasını, təsis sənədlərinin məzmununu və yeni yaradılmış səhmdar cəmiyyətinin nizamnaməsini yaxşı bilməyə borcludur. Bu vəziyyəti bilmək obyektiv mühasibat informasiyasının yaratmağı və əldə adilməyə imkan verər ki, bu da onun əsasında müəssisənin fəaliyyətinə nəzarət və yəhlil etməyə, onları müvəffəqiyyətlə idarəetməyə və mənfəət əldə etməyə imkan verir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Məhsul istehsalı üzrə tapşırığı kompleks göstərici olmaqla istehsal həcmi genişlənməsinə, məhsul satışı və mənfəət üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsinə, eyni zamanda müəssisə fondlarının yaranmasına və ən nəhayət yeni texnikanın tətbiqinə

şərait yaradır. Ona görə də sənaye müəssisələrinin digər iqtisadi göstəriciləri istehsal proqramının öz vaxtında yerinə yetirilməsinə şərait yaratmalıdır.

Müəssisə yeni təşkil olunarkən istehsal prosesinə başlamaq üçün dövlət büdcəsi tərəfindən ona müəyyən miqdarda əvəzsiz olaraq əsas və dövriyyə vəsaiti verilir və ya təsisçilər tərəfindən vəsaitlər qoyulur. Bu növ vəsaitin sonrakı artımı müəssisənin özünün xüsusi vəsaiti deyilir.

Bakı şampan şərabları zavodunun 01.01.2014-cü il tarixə 7645658 min manatlıq ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı olmuşdur. İl ərzində nizamnamə kapitalı artmamışdır. Beləliklə, hesabat ilini axırına ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı 7645658 min manat olmuşdur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi nəqliyyat müəssisəsinin nominal (nizamnamə) kapitalının artımının əsas mənbəyini müəssisənin mənfəəti təşkil edir. Məlumdur ki, zavodun əldə etdiyi faktiki mənfəətin çox hissəsi əmtəəlik məhsulun satışından yaranır. Məsələn, satışdan əldə edilən mənfəətin dəyişilməsini öyrəndikdə görürük ki, mənfəətin ümumi məbləği əsasən əmtəəlik məhsulun həcmindən asılıdır. Beləki Bakı Şampan Şərabları Zavodunun 2014-cü ildə əldə etdiyi 10370 min manatlıq mənfəətin 10354 min manatı əmtəəlik məhsulun satışından əldə olunmuşdur.

Maliyyənin planlaşdırılmasının prinsipləri qarşılıqlı hesabat dövrlərinin maliyyə nəticələrinin uçotunun ayrıca olmasının vacibliyi, daha doğrusu, cari ilin və keçən illərin maliyyə nəticələrinin uçotda sərbəst əks etdirilməsinin vacib olmasını lazım bilir.

Həvəsləndirmə fondları istehsalın rentabelliyyənin artırılmasında, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsində, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında, zavodun satış həcmi və mənfəətinin artırılmasında zavod işçilərinin maddi maraqlarını artırmaq məqsədi ilə yaradılır.

Sənayenin dövriyyə vəsaitinin yaradılmasında bank krediti böyük rol oynayır. Məlmumat vəsaiti ehtiyatlarının ödənilməsində bank vəsaitinin iştirakı mühüm yer tutur. Ayrı-ayrı təsərrüfat sahələri və kreditləşdirilən obyektlər üzrə isə bank vəsaitinin iştirakı daha artıqdır.

Göstəriciləri əsasında dissertasiya yazdığım Bakı Şampan Şərabları Zavodunda, bizim fikrimizcə, müəssisə vəsaitlərinin əmələ gəlmə mənbələrinin uçotu üzrə olan

çatışmamazlıqların aradan qaldırılması ilə zavodun mənfəətini artırmaq və onun iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək olar. Həmin çatışmamazlığın bir hissəsini işin yazıldığı zaman işdə qeyd etmişik və digər təkliflər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Müəssisənin özəlləşdirilməsi şəraitində gündəlik olaraq mənfəət üzrə tapşırığın yerinə yetirilməsinə nəzarət etmək lazımdır ki, alıcılara məhsulun yüklənməsinin sürətləndirilməsi, onlarla hesablaşmaların həyata keçirilməsi, əmtəələrin satışının müqavilə şərtlərinə riayət olunması üçün öz vaxtında tədbirlər görülsün.

2. Zavodda nominal (nizamnamə) kapitalın sonradan artırılması, zavodun sərəncamında saxlanılan onun xalis gəlirinin (mənfəətin) bir hissəsinin vasitəsi ilə həyata keçirilsin.

3. Özəlləşdirmə şəraitində inkişaf etmiş sənayenin mühüm iqtisadi potensialının mövcud olması zamanı nominal (nizamnamə) kapitalın yaxşı istifadə edilməsi məsələsi ön plana çəkilir.

4. Makroiqtisadiyyatda fond verməni artırmaq, bazara keçid prinsiplərini möhkəmləndirmək məqsədi ilə iqtisadi həvəsləndirmənin yeni şəraitində zavod üçün torpaq, tikili və avadanlıqların və dövrüyyə vəsaitlərinin dəyərindən asılı olaraq əmlaka görə vergi büdcəyə düzgün müəyyən edilsin və uçotda əks etdirilsin.

5. Təsərrüfat hesabını möhkəmləndirmək və tapşırığı kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri üzrə yerinə yetirmək üçün stimulyat yaratmaq məqsədi ilə mədaxil və məxaricin plan balanslarında nominal (nizamnamə) kapitalın artımını ilk növbədə mənfəət hesabına maliyyələşdirmək nəzərdə tutulsun.

6. Texnoloji prosesdə əmələ gələn dəyişikliklər və vəsaitin dövr etməsinin sürətlənməsi nəticəsində faktiki ehtiyatlar müntəzəm sürətdə normativdən aşağı olduqda, normativləri yenidən nəzərdən keçirmək, artıq və lüzumsuz materialları satmaq, öz dövrüyyə vəsaitinə bərabərləşdirilən mənbələri tamamilə hesaba almaq, dövrüyyə vəsaitindən düzgün istifadə etmək və onların debitor borcuna keçməsinə yol verməmək lazımdır.

7. Nominal (nizamnamə) kapitaldan öz məqsədi və təyinatına uyğun olaraq istifadə olunsun.

Yuxarıda qeyd olunan təkliflərin zavodda tətbiq olunması və uçot işlərinin öz vaxtında və düzgün aparılması nəticəsində müəssisə nominal (nizamnamə) kapitaldan və ehtiyatlardan istifadəni yaxşılaşdırır və zavodda məhsul istehsalı xeyli artır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Biznesmen bülleteni, Bakı, 1995.
2. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Biznesmen bülleteni, №3 (68). Bakı, 1996.
3. “Audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Biznesmen bülleteni, №28 (58). Bakı, 1995.

4. Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən xərclərin tərkibi haqqında Əsasnamə (Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 111№li 16 avqust 1996-cı il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmişdir). Bakı 1996.

5. Müəssisələrin mühasibat uçotunun hesablar planı və onun tətbiqinə dair təlimat, Azərbaycan “Blik” Maarifçilik Cəmiyyəti, Bakı, 1996

6. Əsas vəsaitlərin (fondların) və digər əmlakların (qiymətlilərin) hesabdan silinməsi haqqında, Bakı, 1998.

7. “Məhsulun (işin, xidmətin) maya dəyərinə daxil edilən bəzi xərclərin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 03 iyun 1997-ci il tarixli 71 sayılı Qərarı, Bakı, 1997.

8. Анализ хозяйственной деятельности промышленности. /под ред. В.И.Стражева, Минск. «Высшая школа», 1997.

9. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. Финансы и статистика, 1994.

10. Кравченко Л.И. «Анализ финансового состояния предприятия», Минск ПКФ «Гкаунт», 1994.

11. Жак Ришар. «Аудит и анализ хозяйственной деятельности предприятия», М. «ОНИТИ», 1997.

12. Ковалев В.В. Финансовый анализ управления капиталом, выбор инвестиций, анализ отчетности .М. «Финансы и статистика», 1999.

13. Крейпина М.Н. «Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительства и торговли» М., АО «ДИС» МВ-Центр, 1994.

14. Козлова О.Ш. и др. Оценка кредитоспособности предприятий. М АО «АГФО», 1993.

15. Маркин О.Р. Анализ внутрихозяйственных резервов. М. «Финансы и статистика», 1999.

16. Палий В.Ф., Палий В.В. Финансовый учет. Часть I. М.ФБК РПЕСС. 1998.

17. 16. Палий В.Ф., Палий В.В. Финансовый учет. Часть II. М.ФБК РПЕСС. 1998.

- 18.Панков Д.А.Современные методы анализа финансового положения. Минск, ООО «Профит»,1995.
- 19.Русак Н.А., Русак В.А. Основы финансового анализа. Минск, ООО «Меркованне»,1995.
- 20.Рабыкин Н.А., Бачина Ч.М., Ветров А.А. и др. Бухгалтерский учет. Контроль и анализ в оптово-розничных объединениях. М. ББК,1991.
- 21.Савукая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. Минск, Москва ИП «Гкопресектива»,1997.
- 22.Шеремет А.Д. Методика финансового анализа предприятия. М.,ИПО «МП» ,1995.
- 23.Бухгалтерский учет, журнал.1997-1999 года.
- 24.Maliyyə uçot jurnalı, 2000-2004- cü illər.
- 25.Sadıqov Ə.A. Mühasibat (maliyyə) uçotu.,I hissə.Bakı,2002
26. Sadıqov Ə.A. Mühasibat (maliyyə) uçotu., II hissə.Bakı,2002.
- 27.Abbasov Q.Ə., Səbzəliyev S.M.,Quliyev V.M., Sadıqov Ə.A. Mühasibat (maliyyə) uçotu,Bakı,2003.
28. R Hacıyev., S.M Səbzəliyev.Auditin əsasları.Bakı,2003.
29. Q.Rzayev .“Mühasibat uçotu və audit”, Bakı, 2006.
- 30.Ə.S,Sadıqov, T.Ə. Sadıqov, Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov Mühasibat uçotu.Dərslik.Bakı, 2002.
31. S.M Səbzəliyev, Q.Ə. Abbasov. Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu.Bakı, 2015.

Referat

Xarici ölkələrdə iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsində xarici kapital və texniki investisiyalar əsasında böyük miqdarda birgə müəssisələrin yaradılması respublikamızda mövcud olan uçotun bilavasitə sərbəst bazar iqtisadiyyatının tələblərinə müvafiq qurulmasını tələb edir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində yaşamaq və müəssisənin müflisləşməsinə imkan yaratmamaq üçün maliyyənin necə idarə edilməsini, nizamnamə kapitalının formalaşmasını, onun tərkibi və əmələgəlmə mənbələri üzrə onun strukturunun necə olmasını, ümumi kapitalın və borc kapitalının hansı halda olmalarını, eyni zamanda müəssisənin işgüzar fəaliyyətini, likvidliyini, maliyyə sabitlik, müstəqillik və asılılıq əmsallarını, ödəniş qabiliyyətini, müəssisənin kredit-ödəmə qabiliyyətində olmasını, rentabellik həddini, maliyyə vəsaitin effektivliyini və bu və ya digər formada bazar iqtisadiyyatı anlayışını və habelə metodikasını bilmək lazımdır. Beləliklə, dissertasiya mövzusunun aktuallığı onunla izah olunur ki, indiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində fəaliyyətdə olan müəssisələrdə mənfəətlə işləməyən, mənfəət yığımı hesabına təsərrüfat subyektinin xüsusi vəsaitini, əsas nizamnamə kapitalını çoxaltmadan fəaliyyətini davam etdirmək, büdcə və digər orqanlarla qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr, bank idarələri, əmək kollektivi, investorlar, digər tədiyyəçilər qarşısında öhdəlikləri yerinə yetirmək, müəssisənin müflisləşməsinin qarşısını almaq qeyri mümkündür.

Müstəqil respublikanın iqtisadçı alimlərinin əsərlərində, elmi-tədqiqat xarakterli araşdırmalarda nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotuna dair yazılara tez-tez rast gəlinir. Lakin, bu araşdırmalardan indiki şəraitdə, bazar münasibətlərinə keçid mərhələsi üçün ölkənin potensial ehtiyatlarının səfərbər edilməsi, elmi-texniki tərəqqini son nailiyyətlərindən istifadə olunması və bu yolla nizamnamə kapitalının səmərəliliyinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə lazımi diqqət yetirilmir. Odur ki, respublikada iqtisadiyyatın çox vacib sahələrindən biri olan sənayedə nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun öyrənilməsi, dərindən tədqiq olunması tələb olunur. Bütün bunlar mövzunun seçilməsinə, onun məqsəd və vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

Tədqiqatda məqsəd bazara keçidin prinsipləri nəzərə alınamqla mülkiyyətin və təsərrüfatçılığın müxtəlif formalarının fəaliyyəti şəraitində respublikada sənayenin inkişafı, özəlləşdirmə şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşmasının uçotunun təkmilləşdirilməsinə dair nəzəri, praktiki əhəmiyyətə malik, elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla yanaşı işin axırında istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ilə başa çatır.

Dissertasiya işinin birinci fəslində müəssisəyə məxsus olan xüsusi kapital və ehtiyatların uçotunun təşkili və vəzifələri əhatə olunmuşdur. Burada eyni zamanda müəssisənin xüsusi kapital və ehtiyatlarının yaradılması mənbələri öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslində müəssisənin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının formalaşdırılması qaydası və uçotu ayrı-ayrılıqda geniş şərh olunmuşdur. Üçüncü fəsildə müəssisənin özəlləşdirilməsi şəraitində nizamnamə kapitalının yaradılması prosesi və istifadəsi geniş əhatə olunmuşdur. Axırda isə yeni yaradılmış səhmdar cəmiyyətinin fəaliyyətinin uçotda əks etdirilməsi şərh edilmişdir. İşin axırında işdən çıxan nəticələr əməli təkliflər verilir, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı öz əksini tapır.